

GENDER EN DUURZAME

2018 Nummer 3

VREDE

Religie

- 3 REDACTIE **Religie**
- 4 INTERVIEW **Janny Beekman, Laat haat nooit het laatste woord hebben**
- 7 INTERVIEW **Rabbijn Marianne van Praag, God is in de ogen van de ander**
- 10 INTERVIEW **Ani Zonneveld, Progressieve moslims onder leiding van een vrouw**
- 14 INTERVIEW **Marie Louise Balagizi, De katholieke kerk in Bukavu was bang voor sterke vrouwen**
- 19 INTERVIEW **Tiny Hannink en Eddy Oude Wesselink, Bruggenbouwers in Enschede, broodnodig**
- 22 **Religie, Gender en geweld**
- 28 COLUMN **Laten we ons meer richten op wat ons verbindt dan op onze verschillen** | Ibtihal Jadib
- 29 **Verder kijken**
- 30 BOEK **God is groot, eten bidden en beminnen met moslims van Mounir Samuel**
En een fragment uit het boek met Karima el Fillali
- 34 INTERVIEW **Yosé Hohne Sparborth, Ik pas niet; en God?**
- 37 BOEK **Vorstinnen, verleidsters en vriendinnen van God van Martha Frederiks**

De redactie

- 38 **Fundamentalisme gaat in alle religies over het neerhalen van vrouwen**
- 41 COLUMN **Wees gegroet, heb het goed** | Caro Bonink
- 42 MUZIEK **David Golek, Wie is die grote manager van alles, die niemand ooit te zien krijgt**
- 46 **Christelijke Vredesteams; praktisch Pacifisme, Daan Savert**
- 47 BOEK **Psychose en zingeving, een bijzonder verhaal van May-May Meijer**
- 48 **De term 'compassie' helpt bij interreligieuze dialoog, Karin Armstrong**

Religie

Misschien is het belangrijkste verschil tussen mensen en dieren, dat mensen behoefte hebben aan *zingeving* van het leven. Voor ons is eten en drinken, ons voortplanten en op z'n tijd een dutje doen niet genoeg. Wij willen *betekenis* in ons leven. Een veel voorkomende vorm van betekenisgeving die we hebben gevonden is die van religie. Al zijn er talloze vormen van religie onder de mensheid, de grote gemene deler is toch wel dat alle religies een beroep doen op de 'goedheid' van de mens. Op diens moraliteit. De paradox is nu dat, ondanks de vredelievende principes van religies, ook de meest gruwelijke oorlogen worden gevoerd uit naam van diezelfde religies en dat, met een beroep op de 'heilige boeken', vrouwen vaak worden uitgesloten van volledige participatie. Religieuze praktijken zijn maar al te vaak uitsluitend een mannenzaak, zeker als het gaat om fundamentalistische interpretaties van religie.

Wij vroegen ons af hoe dat zo is gekomen. En ook: hoe vrouwen (en mannen) toch vaak inspiratie blijven putten uit hun religie. Om op grond van die inspiratie door te gaan om te werken aan een betere, vredelievender en meer inclusieve wereld. Of waar niet-religieuze mensen hun inspiratie vandaan halen om tot meer verbinding te komen. Om dat te onderzoeken hebben we met elkaar en met veel mensen gepraat, boeken gelezen, films bekeken en muziek beluisterd. De neerslag van dat onderzoek ziet u terug in dit nummer van *Gender en Duurzame Vrede*.

Een van de doelstellingen van dit blad is om altijd, ongeacht welk thema we aanpakken, uitzicht te bieden op hoop. Velen van ons, in deze gesecculariseerde westerse wereld, zijn in de loop van het leven ons draadje met God kwijtgeraakt, als we het ooit al gehad hebben. Dat neemt niet weg dat we als vredesvrouwen en -mannen verbonden zijn door een inspiratie, noem het een roeping, om middenin de wervelwind van ons onzekere bestaan te blijven werken aan vrede en verbinding.

In dit themanummer over religie doen we dat door mensen te laten zien die op een originele manier hun geloof inzetten voor juist dat doel: om verder te kijken dan de grenzen van hun eigen traditie en geloof, en verbinding te zoeken met 'de ander'. Want het zijn de gevestigde religies die in hun starheid en vasthouden aan tradities conservatief zijn. Laten we ze tot de orde roepen. Hun eigen orde van toen ze nog inspirerend waren. De mensen die in dit nummer aan het woord komen doen precies dat: ze laten zien dat religie ingezet kan worden ten behoeve van de waardigheid van vrouwen en hun rechten en ten behoeve van vrede en verzoening. Ook als religie vervangen wordt door een andere spirituele inspiratie, zoals bijvoorbeeld de helende kracht van muziek.

Elma Doeleman

Laat haat nooit het laatste woord hebben

Boeddhisme in de praktijk

Janny Beekman is een echte vredesvrouw, kritisch op de armoede, onderdrukking en machtsstrijd die iedere keer weer geweld aanwakkeren. En ook altijd bereid de handen uit de mouwen te steken voor concrete dingen en mensen die haar nodig hebben. We praten nu over religie, en speciaal over wat het boeddhisme voor haar betekent.

De eerste keer dat ik Janny Beekman ontmoette ontstond er direct een gesprek over moeheid, teleurstelling en boosheid. Het gebeurde aan een koffie-stafeltje in een grote hal. Het was pauze in een heftig programma waarin allerlei groeperingen die vanuit Nederland projecten in ontwikkelingslanden uitvoeren hun stands hadden en zich bewogen van lezingen naar werkgroep-sessies en dan weer naar de hal. Je weet wel, dat gegons om je heen en allemaal mensen die netwerken en willen laten zien hoe interessant ze zijn. Met een gevoel van verlatenheid en moe van al het optimisme om me heen zocht ik naar koffie en even niks. Ze gaf royaal ruimte aan een beetje stilte. Het vertrouwen in haar eigen project, de stichting NAHiD, die verstootten vrouwen opvangt in Afghanistan, was rustig en behoefde geen krans. *“Als je niet boos kunt zijn”* zei ze toen we afscheid namen, *“kun je ook niet vergeven. En als je vergeeft kun je verder, want dan kun je ook jezelf vergeven”*. Pas toen drong het tot me door dat ik niet moe maar eigenlijk erg boos was, maar niet in staat om dat te uiten, waardoor mijn werk minder effectief werd.

Janny, we zien in deze tijd in Nederland dat veel mensen zich schamen voor hun geloof en levensovertuiging. Geldt dat ook voor boeddhisten?

“Het boeddhisme helpt je om je ego te ver-

kleinen en het vergroot de ruimte voor compassie in je hart. Ik denk dat schaamte betekent dat je jezelf niet ten volle accepteert zoals je geworden bent – door je eigen keuzes en door de invloed van anderen. Niet alles was goed. Dat onder ogen zien, anderen en jezelf vergeven, en dan verder gaan: daarbij helpt het boeddhisme. En dan heeft angst en agressie minder vat op je, je staat open voor nieuwe keuzes.”

Hoe heb je zelf het boeddhisme leren kennen: ging dat geleidelijk of heb je een ommekeer ervaren?

“Ik ben mijn weg gaan zoeken bij boeddhistische gemeenschappen na een ingrijpende spirituele ervaring op mijn 58ste. Ik was gaan lopen met een rugzak in Ierland omdat ik niet goed in m'n vel zat. Vrienden hadden me daartoe aangespoord. Één van hen zei: ‘Je moet eens met je grootmoeder praten... Zij is gestorven toen mijn moeder nog een baby was, dus het leek een rare opdracht. Maar in de eenzaamheid van mijn tentje in de natuur ben ik haar toch gewoon alles gaan vertellen. Toen was het niet meer te stoppen. Ik moest verschrikkelijk huilen toen ik vertelde over de ruzie die ik constant met mijn moeder had en het onvermogen om in haar ogen goed te doen. Zo viel ik in slaap. De volgende dag heb ik m'n tentje ingepakt en ben weer gaan lopen. Ineens was overal om mij heen

een wit licht, vredig en eeuwig. Het was maar een moment, maar het was volledig geluk en verbinding met een andere laag van het universum. Daarna kwam het inzicht als vanzelf binnen: het ging niet alleen om *mijn* verhaal en verdriet, maar ook mijn moeders verhaal en verdriet: mijn moeder was hoe ze was geworden. Daar paste ik niet in, ik kon niet zijn wat zij nodig had. In het witte licht vergaf ik haar voor haar dwang, en mezelf voor mijn opstandigheid.

Ik kwam thuis en las toevallig – ja, en wat is toevallig? – over een boeddhistisch klooster en leren mediteren. Ik was een linkse activist, helemaal niet zo'n meditatie-type. Ik kende de beweging van de boeddhistische monnik Thich Nath Hahn die in de Vietnam-oorlog pleitte voor geweldloze actie en dat ook in

leefgemeenschappen via vredescomités en medische centra in praktijk bracht. Later kon hij, na een lezing in de Verenigde Staten, Vietnam niet meer in en stichtte een klooster in Frankrijk waar Palestijnse en Israëliëse jongeren samen cursussen in vredeswerk volgen. Dus zo heb ik leren mediteren.”

Wat is mediteren voor jou?

“Mediteren geeft niet altijd plotseling inzicht, zoals die eerste keer. Maar door bepaalde bewegingen en gedachten kun je je trainen om beperkende emoties los te laten en hoger inzicht te verwerven in conflicten waar je mee te maken hebt. Daardoor kun je het leven beter aan – je gaat minder oordelen, fouten ook bij jezelf zoeken. Je raakt beter bekend met jezelf: met je talenten en met de dingen die niet zo handig zijn. Je accepteert ze allebei als deel van jou. Als je geprikkeld wordt door wat een ander jou aandoet en je bent in staat die prikkel te relativiseren als iets waar allebei deel van uitmaken dan ontstaat compassie en daarmee vermindert de invloed die de ander op jou heeft. Een soort ontwapening. Mediteren is niet communiceren met een godheid, maar met jezelf. De oorlog in je hoofd stopt, je zit daar niet meer in vast. Dan is er weer ruimte voor vrede, stilte en lichtheid - en dus voor nieuwe ideeën en strategieën.”

Is de ruimte die je beschrijft dan ook iets goddelijks?

“Het boeddhisme kent geen godheid, maar wel een andere atmosfeer. Je ziet dat bijvoorbeeld kunstenaars, of mensen die van dieren houden, en ook muzikliefhebbers en mystici sterker in direct contact staan met die sfeer – en dat kunnen ze niet goed uitleggen aan anderen. Ze worden aanvankelijk niet begrepen, maar ze brengen door hun visioenen wel nieuwe inzichten die anderen helpen het bestaande te overstijgen.”

Ook boeddhisten hebben, vooral in Birma en in Sri Lanka, oorlog gevoerd. Hoe kunnen we dat begrijpen?

“Het gaat denk ik mis als mensen macht veroveren en die willen behouden – soms wellicht zelfs uit goede bedoelingen om hun eigen mensen te beschermen. Je ziet dat in alle religies als ze veel aanhangers hebben en machtig worden. Wat je ook ziet is dat veel kloosterlingen in boeddhistische landen daar niet uit overtuiging zitten, maar gewoon uit armoede. Goed willen doen en het niet kunnen omdat je de middelen niet hebt kan tot wanhoop leiden, en geweld is maar al te vaak een wanhoopsdaad die niks oplost.”

Ouyporn Khuankaew schrijft in een brochure van Women Peacemakers Program dat het Boeddhisme een patriarchaal systeem is dat de visie op vrouwen uit de cultuur in Boeddha's tijd nog steeds handhaaft, hoewel de teksten van Boeddha zelf niet seksistisch zijn¹. Waarom denk je dat de Boeddhistische meditatie op dat punt geen verlichting heeft gebracht?

“Minderwaardigheid van de ene mens tegenover de andere komt in geen geval uit godsdienstig inzicht voort. We moeten de oorzaken zoeken in de traditionele rolverdeling tussen mannen en vrouwen, waar mannen vooral als verdedigers en beschermers optraden, en vrouwen vooral als kwetsbare zorgers. Die rolverdeling is ingrijpend veranderd via de strijd voor vrouwenemancipatie, tenminste in rijkere, stedelijke samenlevingen. Deze verandering heeft nog niet overal plaatsgevonden, helaas – en dus ook niet in alle godsdienstige gemeenschappen.”

Wat geeft het boeddhisme mee aan de vredesactivist van vandaag?

“Het besef dat alles met elkaar verbonden is. Dus wat je ook doet voor vrede, geweld-

loosheid en mensenrechten – of het nu groot is of klein, of je je inzet voor milieu of voor vluchtelingen, of je verzet tegen corruptie en groeiende financiële ongelijkheid – alles helpt, ook al kun je het resultaat niet altijd direct overzien. Mijn generatie was actie-bewust, we gingen de straat op en waren druk in werkgroepen, stichtingen en verenigingen. Dat soort werk neemt nu af, maar er komen nieuwe dingen voor in de plaats, zoals online acties en globale samenwerking op het niveau van de Verenigde Naties. Dus als je jong bent is het belangrijk dat je doet waar je goed in bent, dat je je eigen overtuiging volgt, dat je nieuwe middelen gebruikt en dat je zelfvertrouwen opbouwt. Je mag fouten maken, je mag je mening veranderen – maar blijf jezelf. En: communiceer ook met ons, de ouderen. Gebruik onze ervaring, vraag onze steun. Laat je inspireren door brede maatschappelijke bewegingen die voortkomen uit afwijzing, verdriet en haat, zoals bijvoorbeeld de LGTB-beweging. Denk niet: 'ze zoeken het maar uit'. Laat haat nooit het laatste woord hebben. Koester menselijkheid als waarde die voor alle mensen geldt.”

Joke Oranje

¹ Women Peace Makers Program, Faith based Peace Building, the need for a gender perspective, 2011. Ze wijst op drie voornaamste problemen: (a) dat er nog altijd geleerd wordt dat vrouw-zijn het resultaat is van een slecht karma in je vorige leven – en dat je dus helaas veel moet lijden als vrouw; in sommige gevallen wordt zelfs geargumenteed dat geweld tegen vrouwen nu eenmaal hun lot is; (b) dat het mannelijk lichaam heilig is en hoger/beter dan het vrouwelijk lichaam en dat daarom alleen mannelijke monniken Boeddhisme kunnen onderwijzen en leiding kunnen geven aan Boeddhistische gemeenschappen; (c) dat in een aantal landen vrouwen niet naast monniken mogen zitten of hen aanraken omdat dat een verleiding zou betekenen en hun verlichting zou verhinderen – soms gaat het zover dat vrouwen bepaalde heilige plaatsen niet mogen bezoeken.

God is in de ogen van de ander

In gesprek met rabbijn Marianne van Praag

Rabbijn Marianne van Praag ontvangt me thuis in haar werkkamer aan een immense en volle werktafel, rondom kasten, van vloer tot plafond vol boeken. Haar uitspraak 'Ik ben geen studiehoofd' lijkt in tegenspraak te zijn met deze omgeving, zoals ook blijkt in het gesprek. Verwijzingen naar teksten en concreet praktisch handelen wisselen elkaar af. Even snel als de sprankeling in het gesprek en een wat meer bedachtzame formulering.

Marianne van Praag spreekt over de joodse opvoeding die zij van huis uit heeft meegekregen.

De ouders van Marianne van Praag kozen er bewust voor om hun twee kinderen een joodse opvoeding mee te geven met de nadruk op de mooie kanten van de tradities. En met een blik op de toekomst en op de mogelijkheden. Immers, van buitenaf komt er genoeg ellende op je af, de vreugde komt van binnenuit. Haar beide ouders hadden een groot aantal familieleden verloren in de tweede wereldoorlog. Maar de basis van die joodse opvoeding was: degenen die er nog zijn: laat je zien, we zijn er niet voor niets. Joods zijn is niet alleen gerelateerd aan het verleden. Centraal staat de kernwaarde van joods leven: *tikoen olam*, het herstel van de wereld. Dat beïnvloedde Marianne diepgaand om een bijdrage aan een rechtvaardige wereld te leveren.

Hoe ben je ertoe gekomen rabbijn te willen worden?

“Vanaf mijn 15de gaf ik joodse les, eigenlijk omdat er geen anderen waren die dat konden doen. Er was immers bijna een hele generatie jonge mensen uitgeroeid. Ik gaf les aan heel kleine groepen. In Nederland volgde ik de Pedagogische Akademie en ging vervolgens in Israël wonen, volgde er een cursus

Gebedskleed van rabbijn Marianne van Praag

community worker en werkte er later in het toerisme. Maar ik had van kinds af aan het gevoel dat er iets voor me was weggelegd, alleen wist ik niet wat. De echte vlam kwam pas veel later.

Toen ik mijn man ontmoette ging ik voor hem terug naar Nederland om een gezin te vormen. Daar werkte ik op een liberaal joodse school in Amstelveen. Ik zat jarenlang in het bestuur van de synagoge, waar ik ook als kind al kwam, en was verantwoordelijk voor het onderwijs in die gemeente in Den Haag. Daar was ik altijd in gevecht voor de rechten van vrouwen binnen het jodendom. Ik

Marianne van Praag (1956), is rabbijn van de Liberaal Joodse Gemeente in Den Haag. Samen met drie andere vrouwen studeerde ze als eerste vrouw in 2008 af aan de opleiding tot rabbijn en ontving haar rabbinale bevoegdheid. Zij maakt deel uit van het college van rabbijnen van het Verbond van de Progressieve Joodse Gemeenschap in Nederland. Ze zit tevens in het Management Team van het Levisson Instituut waar ze haar opleiding genoot. Dit instituut leidt rabbijnen, voorzangers en leraren op voor het Liberaal-Joodse deel van de Nederlands-Joodse gemeenschap. Zij nam onlangs deel aan het programma Kijken in de ziel, van Coen Verbraak, waarin hij sprak met religieuze leiders.

werd jarenlang gezien als een echte drammer. Maar inmiddels weten ze waar ik voor sta.”

Toen er een opleiding tot rabbijn startte waar ook vrouwen aan deel konden nemen heeft Marianne zich aangemeld.

“Tijdens het gesprek met de decaan zei ik dat ik rabbijn wilde worden, maar niet geloofde in God. Zijn antwoord was: ‘Wie vraagt dat dan?’ en ‘Ik weet niet wat voor beeld je van God hebt’. Ik werd aangenomen. Tijdens de opleiding kreeg mijn godsbeeld een invulling en een vorm die bij mij paste en toen wist ik dat ik gevonden had waar ik naar op zoek was. De opleiding was 5 jaar keihard werken. Maar nu, als rabbijn, heb ik de positie om mijn eigen bijdrage aan de wereld te leveren.”

Drie mannen hebben ertoe bijgedragen dat Marianne ingang kreeg tot, zoals zij zegt, ‘mijn vorm van jodendom’. Ze vertelt vol warmte over een professor in Berlijn die sprak over de mystieke kant van het jodendom, en over de docent Hebreuws en Aramees tijdens de opleiding en diens eveneens niet-joodse vriend die haar bij haar studie ondersteunde.

“Sindsdien realiseer ik me dat de Thora geen geschiedenisboek is, het zijn verhalen met een diepe laag die een antwoord geven op alle levensvragen. Het gaat erom de taal te snappen en de verhalen te vertalen naar het hier en nu. Ik spreek eerder over het goddelijke dan over God. Het goddelijke is misschien vergelijkbaar met een diamant, waarvan het net is alsof er op wezenlijke momenten een facet van opgepoetst wordt. Dat noem ik een goddelijk moment. Zoals in de ontmoeting tussen mensen en bijvoorbeeld in de natuur.”

Zoals Marianne van Praag het verwoordt gaat het niet zozeer om geloof, maar is religie een manier van leven.

Marianne komt niet alleen op voor rechten van

vrouwen, ook van minderheden. Zoals ze zegt: ‘Onrecht verdraag ik niet’. Zo voer zij een aantal jaren geleden mee op de joodse homoboot tijdens de Gay Pride.

“In Genesis staat: God schiep de mens, mannelijk en vrouwelijk. Er staat niet: God schiep de man en de vrouw. Dat wil zeggen dat ieder mens een mannelijke en een vrouwelijke kant heeft, en mensen iemand zoeken die hun mannelijke en vrouwelijke kanten aanvult. Dat maakt verschillende vormen van menselijke relaties mogelijk. Sommige mensen in de liberaal joodse gemeente hadden geen probleem met het meevaren met de Gay Pride, maar wel dat de tocht op sjabbat (zaterdag) was, de joodse rustdag. De reden om er toch aan mee te doen was dat alle wetten verbroken mogen worden als het gaat om het redden van een mensenleven. Als ik hier slechts één persoon mee heb geholpen dan was het al de moeite waard.

Als je hart je ingeeft dat iets goed is, moet je het doen. Er staat een groot aantal joodse wetten in de Talmoed, maar veel meer nog vormt de Talmoed een leidraad die uitnodigt tot discussie. De joodse regels geven de ruimte, het is een fluïde systeem. Ik ben er niet voor de regels. Ik kan mijn eigen weg gaan. Als de intentie (kavana) er is, kan elke discussie gevoerd worden.”

Wat betekent het voor je dat de joodse religie onrecht en geweld sanctioneert?

“De joodse religie sanctioneert geen geweld en onrecht. Het is wat mensen ermee doen.” *Wanneer we vervolgens spreken over orthodoxie, maakt ze onderscheid tussen Nederland en Israël.*

“De orthodoxie, ook in Nederland, erkent me niet als rabbijn. Ik ga niet met hen in gevecht. Ik ga mijn eigen gang. Maar eigenlijk zou ik moeten zeggen: ze weten niet wat ze missen. Orthodoxie in Israël is een ander verhaal. Re-

ligie is er verweven met de politiek en in een gecorrumpeerd systeem. En met onverdraagzaamheid. Dat moet bestreden worden. Het liberaal joodse en progressieve gedachtengoed wordt daar steeds meer bedreigd. En dat moet gesteund worden, daaraan draag ik bij.”

‘Ik ben altijd in gesprek, binnen en buiten de joodse gemeente; ook met mensen van andere religies en op scholen’

Levinas (joodse filosoof) zegt: ‘Waar is God? God is in de ogen van de ander’. Hiermee bedoelt hij dat je de vreemdeling die je tegenkomt aan moet kijken. Ik werk van onderop, op grassroot level. Ik vertrouw niet op de massa; niet zo gek gezien het verleden. Ik ben altijd in gesprek, binnen en buiten de joodse gemeente; ook met mensen van andere religies en op scholen.”

Welke boodschap zou je als rabbijn mee willen geven aan anderen?

“Mijn leidraad, een oud joods gezegde uit Spreuken der Vaderen, luidt: ‘Als ik niet voor mezelf ben, wie ben ik dan? Maar als ik alleen voor mezelf ben, wat ben ik dan? En als dat niet nu is, wanneer dan wel?’ Dat staat geschilderd op het voor mij gemaakte gebedskleed. Dat betekent dat het begint bij mijzelf en dat ik ook verantwoordelijk ben voor de ander. In de Thora staat: ‘Iedere jood heeft verantwoordelijkheid voor de ander’. Ik volg in mijn handelen mijn hart en intuïtie. En om met Lorenz te spreken: ‘Als een vlinder in Egypte met zijn vleugels slaat heeft dat hier effect.’”

Annette Bool

Progressieve moslims onder leiding van een vrouw

De oprichtster en voorzitter van Muslims for Progressive Values (MPV), Ani Zonneveld, vindt in de Koran haar inspiratie om te strijden voor mensenrechten, op de hele wereld en voor iedereen.

Voor dat zij MPV startte was zij werkzaam in de muziekindustrie en schreef en produceerde muziek, waarvoor zij tweemaal een Grammy Award ontvangen heeft (in 2004 en 2001). Fenna ten Berge is directeur van de Nederlandse afdeling van MPV. Zij constateerde dat, hoewel ze al twee jaar met Ani samenwerkt, er door de drukte van het werk maar zelden gelegenheid is om gezamenlijk aandacht te besteden aan de spirituele kant van hun werk. Zij greep de uitgave van dit religienummer aan voor een gesprek met Ani over haar geloofsinspiratie en hoe haar muzikale achtergrond daarin een rol speelt.

Ani, je komt uit een islamitische Maleisische familie, hoe heeft dat jou gevormd?

“Ik ben in een traditionele moslim familie opgevoed, die de vijf pilaren van de Islam praktiseerde: geloof in God en zijn boodschap, het dagelijks gebed, liefdadigheid, bedevaart, en vasten. Als dochter van een diplomaat heb ik verschillende culturen en religieuze praktijken van dichtbij meegemaakt, waar binnen ons gezin vooral pragmatisch naar gekeken werd. Toen ik op mijn vijfde in Duitsland naar een christelijke school ging, begonnen wij daar elke ochtend met een gebed aan Jezus. Dat was geen probleem voor ons; mijn moeder vertelde mij dat we tot dezelfde god baden, en dat ik hier simpelweg ‘Jezus’ door ‘Allah’ kon vervangen. Het ging er vooral om

dat we deel uitmaakten van de gemeenschap waarin wij woonden, maar tegelijk onze identiteit bleven behouden.

Die pragmatische houding is mij altijd bijgebleven, al is de islam waar ik mee opgegroeid ben heel anders dan hoe ik die nu praktiseer. Want toen ik ouder werd begon ik me te realiseren dat er bepaalde gebruiken waren waar ik niet achter stond en kritische vragen over had. Mijn moeder had veel vooroordelen over de rolverdeling tussen mannen en vrouwen en wilde dat ik me daaraan zou conformeren. Aan de andere kant was daar mijn vader, die minder dogmatisch was en mij net zo hard aanspoorde om te studeren als mijn broers, en ook alles kritisch te onderzoeken. Hoewel, minder op religieus gebied. De traditionele man-vrouw rolverdeling kwam echt van haar, niet van mijn vader. Toen ik 12 was en mijn moeder mij de *adhan* (oproep tot gebed) hoorde oefenen in mijn kamer, kwam ze binnengestormd en zei dat ik onmiddellijk moest stoppen: als meisje mocht ik de *adhan* niet uitvoeren, zelfs niet alleen in mijn kamer. En toen ik ongesteld werd vertelde me ze dat ik de Koran niet aan mocht raken, omdat ik ‘vies’ was. Toen dacht ik bij mezelf: ‘Wat een onzin. Of zij heeft het fout, of God.’

Die kritische gedachten en vragen heb ik eigenlijk nooit uitgesproken, ik schoof dat deel van me opzij om mijn droom te bereiken: een carrière in de muziek. Maar toen kwam 9/11 en al mijn vragen kwamen terug. Ik wilde we-

ten wie ik écht was, ontdekken waar ik voor stond. Ik deed wel het werk waar ik altijd van had gedroomd, maar aan mijn identiteit als moslim schonk ik geen aandacht. Deels kwam dat door de vooroordelen in de muziekindustrie, die toen veel racistischer was dan nu. Segregatie vierde hoogtij. Een zwarte muzikant brak niet zomaar door in de popcharts; zij werd alleen gepromoot in R&B charts, zelfs als zij popmuziek zong. Ze kwam alleen in de pop charts wanneer ze in de top 10 kwam. Voor een blanke artiest was dat niet nodig. Ook waren er maar weinig vrouwen werkzaam als producer. Als ik uitgenodigd werd voor een gesprek naar aanleiding van een verstuurd demo verwachtten ze dat ik een man was. Ik sprak niet over mijn geloof tijdens mijn muzikale carrière, omdat dat niet een onderwerp was dat daar besproken werd. Ik had zelf ook nooit religieuze of spirituele muziek gemaakt. En ik had nooit echt de tijd genomen om er achter te komen wie er gelijk had: mijn moeder of God; ik voelde mij niet zeker genoeg van mijn eigen gedachten om dat te doen.”

Hoe hebben deze ervaringen jouw huidige werk beïnvloed?

“Al deze ervaringen speelden een belangrijke rol in de ontwikkeling van het werk dat we nu doen. Ons werk is intersectioneel. Dat betekent dat we niet spreken over huwelijksdwang zonder ook de specifieke huwelijksdwang voor lesbische meisjes en vrouwen te benoemen, of de socio-economische omstandigheden die huwelijksdwang bevorderen. We moeten altijd de grotere context in acht nemen vanuit onze holistische aanpak. Dat doen we nu bijvoorbeeld ook met onze campagne in Tunesië waar wij de overheid ondersteunen in hun beslissing om gelijke erfrechten aan mannen en vrouwen toe te kennen. Door omstandigheden kunnen meisjes niets meer zijn dan een extra mond om te voeden. Door gelijke erfrechten kan dat veranderen: ze kunnen meer eigen bezit vergaren en daardoor in aanmerking komen voor leningen en microkredieten, en misschien zelfs een eigen bedrijfje starten. Het moedigt zelfstandigheid en autonomie aan. Huwelijksdwang is dan niet meer noodzakelijk.”

Je ondervindt veel tegengas in je werk, ook vanuit de islamitische geloofsgemeenschap. Hoe ga je daar mee om?

“Mijn geloof is de basis van mijn werk. De vraag is ook: wat is ‘de’ islamitische geloofsgemeenschap? Ik krijg geen haat vanuit mijn eigen geloofsgemeenschap. Er zijn zoveel progressieve moslims, misschien zijn ze alleen niet altijd prominent. Van hen krijgen we steun en liefde. De haat die wij ontvangen komt van ons equivalent van de neo-nazi’s, het ‘religieuze rechts’. En dat is jammer, natuurlijk. Ons werk wordt soms ook belemmerd door de vooroordelen die zelfs mensenrechtenactivisten en vredesactivisten hebben over de afkomst of religie van anderen. We werken allemaal aan universele mensenrechten, waarom niet samen?”

Ervaar je een paradox tussen enerzijds teksten in de Koran die tot vrede en vergiffenis oproepen, en andere die over geweld spreken en door extremisten gebruikt worden om geweld en/of onderdrukking van vrouwen te rechtvaardigen?

“Nee, dat zou ik niet zo zeggen. Er zijn wel paradoxen in de tekst: verzen die meer gewelddadig zijn tegenover verzen die buitengewoon mooi zijn, maar voor alle verzen geldt dat zij gelezen moeten worden vanuit het oogpunt van openbaring. Wanneer en waarom is een vers geopenbaard? Juist verzen die van geweld spreken gaan over specifieke gebeurtenissen, en moeten ook in die context gelezen worden.

Die oorlogen worden gevoerd vanuit politiek oogpunt, het enige waar het om gaat is macht. Kijk naar Saudi-Arabië en Iran; hun ideologische oorlog heeft moslimgemeenschappen verwoest. In de Koran bestaat niet zoiets als soennisme en sjisme, dat zijn concepten ontwikkeld door mensen om hun aanspraak op macht te legitimeren. Beide beroepen zich op

hun respectievelijke *hadith*¹, en niet als eerste op de Koran. Oorlogen worden niet uit de naam van religie gevoerd, maar vanuit lust naar macht en onderwerping.

Verschillende onjuiste interpretaties van de Koran zijn door de eeuwen heen neergezet als de waarheid in de strijd om macht. Ook om macht over vrouwen te verkrijgen. Het beruchte vers 4:34 is zo’n voorbeeld. Het woord *dharaba* wordt daar door sommigen vertaald als ‘slaan’. Echter, het woord komt vaker voor in de Koran waar het ‘weglopen’ betekent. En dat is precies wat de profeet deed wanneer hij ruzie met zijn vrouw had: hij gaf zichzelf een ‘time-out’. Waarom wordt het ons zo niet geleerd, maar als toestemming om je vrouw te slaan? Pas eeuwen later gaven geleerden uit misogynie gemeenschappen er deze interpretatie aan. De eerste vrouwelijke imam werd door de profeet Mohammed

aangesteld, maar dat is niet iets waarover we makkelijk informatie kunnen vinden: fundamentalistische ideologie, gepromoot door de al-Adhar universiteit, Saudische instituten, en vele scholen en moskeeën wereldwijd, is dominant aanwezig. In veel moslimgemeenschappen is het nog een taboe om tegen de interpretaties van geleerden in te gaan, of zelfs om de diversiteit in hun interpretaties toe te lichten. In ons werk proberen wij gemeenschappen te onderwijzen over de ware boodschap, want wanneer jonge meisjes niet leren over gelijke waarden, groeien ze op met het idee dat ze onwaardig zijn.”

Hoe beïnvloedt de Islam jouw werk?

“De basis van mijn geloof is rechtvaardigheid, en goede daden. Zo simpel als dat. Want, in tegenstelling tot veel mensenrechtenverdedigers die vanuit eigen ervaring aan een specifieke kwestie werken, doe ik mijn werk juist omdat ik bevoorrecht ben. Mijn opvoeding heeft een zekere gewetensvolheid in mij gewekt; om iets te doen als je onrechtvaardigheid ziet. Ons werk draait om menselijke waardigheid, niet om een specifieke gediscrimineerde groep. Alleen wanneer onze strijd voor mensenrechten echt om de mensheid gaat en niet alleen over de rechten van één groep, kunnen we verder komen.

Er is zoveel om boos op te zijn in de wereld, zoveel onrechtvaardigheid. Het is dan ook opmerkelijk dat ons werk voortkomt uit liefde en mededogen, de woede verwoest alleen onszelf. Dat realiseerde ik me pas toen ik na 9/11 de Koran weer ging lezen. Het Boek heeft een vuur in mij aangewakkerd dat ik niet kan doven. In vers 4:134 roept God ons op om voor rechtvaardigheid op te staan, zelfs als dat betekent dat we tegen onze eigen familie moeten ingaan. De Koran noemt het woord rechtvaardigheid 52 keer. Ik spreek daar ook over in mijn Ted Talk.“

Zijn er meer progressieve moslims zoals jij?

“Er is een ongelooflijk aantal individuen en organisaties die achter onze boodschap staan, wereldwijd. Daarom hebben wij in 2017 de Alliance of Inclusive Muslims (AIM) opgezet, om ook de kleinere progressieve moslimorganisaties een platform op internationaal niveau te geven. Hun stem wordt te vaak genegeerd, in Europa en elders. Al onze leden komen op eigen initiatief naar ons toe, omdat ze onze boodschap ondersteunen en eraan bij willen dragen. Als AIM werken wij aan de waarden die voor ons inherent aan de Islam zijn; universele mensenrechten en waardigheid voor iedereen, vrijheid van meningsuiting en vrijheid van religie en geloof.”

Welke boodschap wil je meegeven aan jongeren die actief willen zijn in vredeswerk?

“Om vooral kritisch te denken, en niet aan jezelf te twifelen. Probeer gelijkgestemden in je buurt te vinden, of als dat niet lukt, online. En wanneer je als moslim voor universele mensenrechten staat en daaraan wil bijdragen, neem contact op met MPV Nederland. Lees de Koran en de diversiteit aan interpretaties; op onze website staat bijvoorbeeld een schat aan informatie. En ten slotte, dat God ons aanspoort tot rechtvaardigheid, maar vooral ook dat hij de mensheid als verzorger van de aarde heeft aangesteld. Dat is een verplichting aan de hele mensheid, niet alleen aan moslims. Ook de Bijbel noemt deze verplichting in Psalm 24:1.”

Fenna ten Berge

¹ Een hadith is een oorspronkelijk mondelinge overlevering van wat Mohammed tijdens zijn leven gezegd zou hebben. Er bestaan verschillende hadiths. (red.)

De katholieke kerk in Bukavu was bang voor sterke vrouwen

Gesprek met Marie Louise Balagizi

Marie Louise Balagizi is een mensenrechten-activist uit Congo. Ze woont sinds twee jaar in Nederland en ze oogt tenger, verscholen in warme kleding ondanks de zon. Maar gaandeweg het gesprek gaan alle jassen uit en komt er een sterke vrouw tevoorschijn, die veel heeft meegemaakt.

Op uitnodiging van Anne-Marie Zaat¹ nam Marie Louise deel aan een training voor mensenrechtenverdedigers georganiseerd door Justitia en Pax Nederland in samenwerking met Mensen met een Missie. Om gezondheidsredenen was het voor haar niet mogelijk om terug te keren. Ze heeft asiel aangevraagd en is in Nederland gebleven. Het verhaal van Marie Louise's inzet voor vrouwen begint in Bukavu, aan de Zuidoever van het grote Kivu meer. Tussen 1996 en 2005 werd er tijdens de bloedige Congolese Burgeroorlog hevig gevochten in de regio door rebellen, milities en troepen uit Rwanda en Burundi. Pax Christi organiseerde vredeswerk te midden van het geweld en de chaos. Marie Louise werkte er 13 jaar als coördinator van het project. Ze richtte een organisatie op van vrouwen uit het hele Grote Meren gebied (zie kaartje), met de bedoeling vrouwen op te leiden in gezamenlijk vredeswerk over de grenzen van de oorlog. De organisatie heet 'Synergie des Femmes' en is gestart via vrouwenverenigingen binnen de katholieke kerken, waardoor herkenning van elkaars situatie gemakkelijk was.

Marie Louise, wat betekent het geloof voor jou?

"Toen we begonnen met het eerste vrouwencomité waren velen van ons ervan overtuigd

dat de vrouw geen rol speelt in het katholieke geloof, omdat de vrouwen klein werden gehouden en geremd in hun ontwikkeling. In het begin kwamen we er tijdens gezamenlijke scholingen achter dat er in de bijbel veel verhalen zijn van vrouwen die in hun tijd een revolutionaire rol hebben gespeeld. Zoals rechter Deborah die de durf had om haar volk van de oorlog te redden of Judith die haar schoonheid gebruikte om haar volk te beschermen. En natuurlijk Maria, de moeder van Jezus, die grote invloed op de godsdienst heeft gehad.

De vrouwen waren gegrepen door de vele voorbeelden van heldhaftige vrouwen in de geschiedenis. Dat sterkte hen in het vertrouwen op eigen kracht. Ze gingen meer lezen en kregen ideeën aangereikt die ze konden gebruiken in hun eigen omgeving om zich te verzetten tegen onderwerping en kleinering. Dat gold trouwens ook voor de moslimvrouwen met wie ze contact hadden, want de lagere positie van vrouwen was niet alleen in de kerk maar ook daarbuiten normaal.

Ik zal je een voorbeeld geven: op de avond voor mijn huwelijk riep mijn moeder me bij zich. Ze zei: 'Als vrouw mag je nooit ziek zijn, je mag niet boos worden, je mag de man niets weigeren, je moet gehoorzamen. Zelfs als de man wreed is, moet je meegaand zijn en je

mond houden.' Ik begreep dat niet goed, het ging tegen mijn gevoel in, maar ik heb die raad gevolgd. En er veel onder geleden. Beetje bij beetje veranderde ik. Ik werd opstandig door wat ik leerde en ging mijn eigen weg in het verzet tegen het onrecht en geweld dat vrouwen aangedaan wordt. Dat was moeilijk voor mijn man. Hij accepteerde dat niet, en steunde mijn werk voor de rechten van vrouwen niet tegenover de regering en de kerk, die mij belasterden. Uiteindelijk was ik thuis niet veilig meer en liep het uit op een scheiding, hoewel die na 12 jaar nog steeds niet officieel is uitgesproken door de rechtbank in Bukavu

Maar de kerk hielp je toch bij het werk met de vrouwen?

"Ja, aanvankelijk wel. Maar de politieke situatie was nog steeds gespannen na de burgeroorlog, in het hele gebied, allemaal Frans sprekende landen. Ik had door het werk met vrouwen, dat aanvankelijk alleen op vrede gericht was, ontdekt dat vrouwen een geweldig potentieel vormen om zich te bemoeien met politieke beslissingen: ze zijn minder rigide, ze zijn geoefend in luisteren, ze houden niet van onenigheid en zijn gewend aan samenwerken vanuit verschillende belangen, vanwege hun actieve rol in de handel. We begonnen met de vrouwen die via de handel elkaar ontmoetten uit tegenover elkaar gelegen dorpen langs het meer. We vormden een comité tegen onrecht en voor vrede. De katholieke kerk was op dat moment een belangrijke partner, we hadden ontmoetingen in de kerken en met name één van de priesters steunde ons werk. Hij had veel gezag en een positieve invloed. Als hij een oproep deed kwamen de vrouwen altijd naar bijeenkomsten."

"We spraken over dat wat we gemeenschappelijk hadden, we leden onder dezelfde gevolgen van de oorlog. Er waren veel wedu-

wen en wezen. We hadden geen middelen om de oorlog tegen te gaan, maar elke vrouw kon met iemand praten, een familielid, een echtgenoot, zoons, burens, vrienden om verzoening tot stand te brengen. We waren allemaal slachtoffers, en besloten dat om te zetten naar een actieve rol. Na een periode waarin de nadruk viel op wederopbouw en verzoening, gingen we ons meer bezig houden met de rechten van vrouwen. We hadden gezamenlijke ontmoetingen twee keer per jaar gedurende 3 dagen. Dat waren dagen van bewustwording, om te leren, om het leven te vieren en elkaar te ontmoeten. Vakantie ook, want vrouwen in Afrika hebben anders nooit vakantie.

Het effect van die ontmoetingen was echt een omkering. Er was bijvoorbeeld een Rwandese vrouw die zei: 'ik ga nooit van m'n leven weer Congo in!' Ze had haar man verloren die in Congo moest vechten in het leger. Ze zon op wraak en sliep met wapens onder haar bed. Door de ontmoetingen met vrouwen die ook veel meegemaakt hadden brak ze open. Op een dag begon ze te huilen en ze huilde alsmaar door. Al haar woede kwam eruit als verdriet. Daarna heeft ze bij thuiskomst met haar kinderen gesproken en haar wapens verbrand."

"Ons succes kreeg een slechte naam. Ik werd bekend als iemand die de vrouwen aanstak tot rebellie. Er kwam tegenwerking vanuit de katholieke kerk. De bisschop riep me bij zich en zei: 'Jij wilt zeker bisschop worden; maar dat gaat niet gebeuren!' Ik was verbaasd: 'Bisschop worden? Ik ben toch getrouwd?'. Maar dat grapje keerde zich tegen me. De katholieke kerk ging me actief tegenwerken. Ik besepte dat de kerk gedomineerd wordt door mannen en de vrouwen worden als hulpjes ingeschakeld. Ze waren bang hun positie te verliezen."

'We spraken ons uit tegen de amnestiewet die alle oorlogsmisdaden moest toedekken door een generaal pardon. Wij vrouwen wilden dat misdaden van geval tot geval onderzocht zouden worden bijvoorbeeld als er sprake geweest was van geweld tegen vrouwen'

"Ik werd natuurlijk ook tegengewerkt en bedreigd door de overheid. Want we spraken ons uit tegen de amnestiewet die alle oorlogsmisdaden moest toedekken door een generaal pardon. Wij vrouwen wilden dat misdaden van geval tot geval onderzocht zouden worden bijvoorbeeld als er sprake geweest was van geweld tegen vrouwen. Congo was wereldwijd bekend geworden van de vele massaverkrachtingen in de oorlog. De oorlog was officieel voorbij, maar het was een schijnvrede, waarin gewapende conflicten voortdurend oplaaiden omdat de rebelligroepen niet ontbonden waren. Die moesten ook eten en terroriseerden de bevolking door overvallen en belastingen te eisen. Het zijn een soort kleine koninkrijkes. We hielden de overheid medeplichtig aan deze situatie omdat zij die conflicten juist als argument gebruikte om geen verkiezingen uit te schrijven."

Ik had geen veilige plek meer en moest vluchten, eerst naar Goma (aan de Noordkant van het Kivu meer). Daar sloot ik me aan bij een protestantse kerk omdat daar ook vrouwelijke pastoors waren. De vrouwen hadden over het algemeen meer inbreng in de kerk. Maar ook daar werd ik door de overheid als gevaar gezien, omdat ik teveel kritiek had. Uiteindelijk ben ik in Goma over de grens naar het buurland Oeganda gevlucht. En ik ben daar opgeleid en geordineerd als evangeliste, zodat ik voortaan het gezag had om ook te prediken. Dat was een moeilijke tijd, want in Oeganda was er geen enkele opvang voor vluchtelingen. Maar ik kreeg gelukkig steun van mijn kinderen, die daar bij me woonden en mijn gevecht begrepen.

Ben je verder gegaan met het werk voor vrouwenrechten?

Ik kreeg een baan bij het regionale project Femme au Fone. Dit project werkt met sms'jes en lokale radiostations. Vrouwen met een mobiele telefoon sturen smsjes over schendingen en bedreigingen van hun veiligheid. De smsjes worden automatisch opgeslagen in een computersysteem. Het team checkt de smsjes en gaat na of de verhalen kloppen. Wekelijks is er een uitzending over de aanklachten uit de smsjes, waarin de reactie gevraagd wordt van autoriteiten, NGO's, en vrouwenorganisaties. Met weinig moeite kan de uitzending ook via mobiele radiostations in de dorpen uitgezonden worden, waar mobiele teams getuigenissen van vrouwen daar opnemen. Omdat ik Franssprekend ben, ben ik op verzoek van Anne-Marie, die op internationaal niveau voor Femme au Fone werkte, tijdelijk als coördinator van het lobbynetwerk in Congo gaan werken. Er kwam daar een golf van aanklachten binnen, zeer tegen de zin van de overheid. Vrouwen zijn in alle aspecten van hun dagelijks

leven fysiek onveilig: op school, thuis, op de landbouwvelden, bij de waterputten, op de markt. Seksueel geweld en discriminatie vormen een continue bedreiging door het hele leven van vrouwen heen. Degenen die het geweld uitoefenen komen zowel van buiten de privé-kring (leger, politie, burens, docenten, bandieten, rebellen) als van binnen de privé-kring: echtgenoten, kinderen, broers. Maar door Femme au Fone krijgen vrouwen uitzicht op de mogelijkheid om zich beter te organiseren om gerechtigheid te zoeken. En de radio is een geweldig middel om de lange afstanden te overbruggen, het isolement te verbreken, vergrijpen te documenteren en te waarschuwen voor gevaar.

Je zult je actieve leven nu wel enorm missen. Het is even stil. Dan herneemt ze zich.

“Ik ben er nog steeds van overtuigd dat ik goed werk deed en dat het potentieel van vrouwen enorm is. Vrouwen zijn niet de vijand: niet van de kerk en niet van de mannen. De wereld heeft behoefte aan evenwicht. Als een vogel wil vliegen zal hij twee vleugels moeten uitslaan om in balans te blijven. De mannen en de vrouwen vleugel. Want met 1 vleugel kan een vogel niet vliegen. Toch?” Ze

doet het voor en we moeten lachen.

“En ik werk ook nog steeds van hieruit samen met Synergie des Femmes, al zit ik niet meer in het bestuur. Het blijft belangrijk om met de vrouwen uit de drie landen in het grensgebied samen te werken, ook omdat daar nog steeds gewapende conflicten zijn. Mijn werk hier is om te lobbyen en fondsen te werven. Ook ben ik hier in Nederland evangelist bij de 8e CEPAC Philadelphia-kerk in den Haag. In samenwerking met een aantal mensen uit die kerk heb ik een onafhankelijke stichting opgezet: *Umoja ni Nguuvu* (Stichting l’Union c’est la Force) waarin vrouwen uit Burundi, Rwanda en Congo elkaar bijstaan om migratieproblemen het hoofd te bieden, zodat ze beter integreren en zich staande kunnen houden. Dit helpt om zich met elkaar te verzoenen, de taal te leren en elkaar te steunen in praktische zaken.”

Annette Bool

1 Anne-Marie Zaat is oprichtster van St. Sundjata, een NGO die de zelfstandige ontwikkeling van organisaties, vooral in Franstalig Afrika, ondersteunt. Op dit moment is ze werkzaam in Ethiopië.

- Synergie des Femmes (<http://spr-grandlacs.org>);
- Femme au Fone (<http://femmeaufone.net>)

Bruggenbouwers in Enschede: broodnodig

Het zijn heftige toestanden daar in Enschede, als het om godsdienst gaat. De PEGIDA beweging, aangewaaid uit Duitsland, verkondigt luidkeels dat de profeet een kinderneuker is en dat al zijn aanhangers Nederland moeten verlaten. Op het terrein dat bestemd is voor een nieuwe moskee worden kruizen geplaatst en boze stemmen zeggen dat er varkensbloed gesprenkeld is om de moslims te beledigen. Aan de andere kant laat een antifascistische beweging zich horen en probeert, tegen politieverordeningen in, een Pegida demonstratie zoveel mogelijk te hinderen door leuzen te scanderen per megafoon. In het gewoel is er één groep, het team bruggenbouwers, die godsdienst op een heel andere manier beleeft. Het is een team van mensen uit verschillende geloofsrichtingen. Hun leuze is: verbinden van verschillen en opkomen voor elkaar.

Iedere keer als er confrontaties dreigen, zijn zij ter plekke om te laten zien dat angst en haat niet nodig zijn. Er zijn altijd oplossingen te vinden, als je elkaar maar vertrouwt. “Toen Pegida dreigde met een demonstratie vlak bij de moskee, zijn wij als vrouwen in de Moskee gaan helpen met de voorbereidingen voor de verbroederingsmaaltijd aan het einde van de Ramadan”, vertelt Tiny Hannink, een enthousiaste vredesvrouw en lid van het Bruggenbouwers team. “De gemeente wilde de demonstratie graag stil houden. Het bestuur van de Moskee vond dat ze de mensen wél moesten inlichten. Zij deden dat zo laat mogelijk, om stemmingmakerij te voorkomen. Zo’n demonstratie trekt altijd mensen die ze anders nauwelijks zien en vaak uit zijn op onrust. “Het bestuur wilde ook daarom niet dat de Bruggenbouwers officieel aanwezig zouden zijn. Daarom waren we als vrouwen gewoon samen bezig in de Moskee met eten voorbereiden, om toch in de buurt te zijn en te laten zien dat we voor elkaar opkomen. Op straat waren vooral veel mannen,

heethoofden. Gelukkig is het daarbij gebleven die keer. Trouwens toch vreemd, dat de gemeente de gekozen plek voor de demonstratie toegestaan heeft. Ze weten immers dat er narigheid van kan komen. Dat hebben we naderhand ook aangekaart.”

“Hier in Enschede zijn zeker niet alle buitenlanders moslim”, zegt Eddy Oude Wesselink. “Je hebt ook veel mensen die lid zijn van uiteenlopende kerken, zoals de Syrisch Orthodoxe kerk, de Libanese kerk, de Chaldeese Kerk, het Armeens Apostolisch Genootschap, enzovoorts.” Vanuit zijn functie als medewerker van het Katholiek Centrum geeft hij leiding aan Bruggen Bouwen Enschede. Dat team bestaat dan weer uit contactpersonen vanuit het Humanistisch Verbond, het Apostolisch Genootschap, de Protestantse Gemeente van Enschede, de Protestantse Gemeente Usselo, de Rooms-Katholieke Parochie St. Jacobus de Meerdere, de Syrisch Orthodoxe Kerk, de Anadolu Moskee, de Selimiye Moskee, de Marokkaanse Moskee,

het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap Twente en de Liberaal Joodse Gemeente Twente. Veel geloven op één kussen!

De Raad voor Levensbeschouwingen en Religies van Enschede is actief sinds 1999. Samen zoeken de leden naar structurele oplossingen voor knelpunten die zich voordoen op het snijvlak van religie en samenleving. Vanwege een toename in Nederland van religieus gemotiveerde terroristische aanslagen, aanvallen op synagogen en moskeeën, en geweld op straat tegen zichtbaar religieuze mensen, is besloten om Enschede als pilot te kiezen voor een training in interreligieuze dialoog. Gekozen is voor het model van het landelijke OJCM (Overleg Joden, Christenen en Moslims) en het materiaal van “Dialogue for Peaceful Change”, ontwikkeld door Oikos.

Belangrijk? Ja. Maakt het een verschil? Ja zeker! Is er geld voor om continuïteit te garanderen? Nee, dat niet.

Tiny en Eddy komen met voorbeelden. Eddy:

“We hebben in de gemeenteraad gepleit om in te stemmen met het verzoek om een moskee te bouwen voor de Turkse gemeenschap.”

Tiny: “We hebben een brief geschreven met formele argumenten, maar in de toelichting in de gemeenteraad hebben we ook heel persoonlijke dingen gezegd. Dat konden we zeggen omdat we die mensen vanuit het team Bruggen Bouwen goed kennen. Er was ook vooraf al volop overlegd met de omwonenden. Wij konden als niet-moslims bevestigen dat we bij hun bijeenkomsten geweest waren en dat ze inderdaad veel te klein behuist waren. Ik heb daar bijvoorbeeld gezegd dat ik blij word als ik kerkklokken hoor, omdat ik me vertrouwd voel in de kerk; en dat ik me dus helemaal voor kan stellen dat moslims blij worden als ze de oproep tot gebed horen. Dit was een gevoelig punt: want de wijk had geprotesteerd tegen de overlast van de moskee, met name de geluidsoverlast van de oproep tot gebed. Maar juist doordat ik begrip uitsprak voor hun gevoel, bleek dat de

tegenstanders daar eigenlijk niets positiefs tegenover konden stellen. Tot iemand zei, ‘Eigenlijk hebben ze recht op deze oproep tot gebed, laten we het aanbod accepteren om dit zo zacht te doen, dat het alleen op het terrein te horen is’. Daarop stemde de hele raad (op één stem na) vóór het plan. Mensen hadden het vertrouwen dat het mogelijk was om rustig met de wijk te overleggen over hoe die overlast dan teruggebracht kon worden tot een acceptabel niveau. Dus zo werkt dat.”

Eddy: “Ons werk heeft echt effect: je ziet dat de kranten nu minder schrijven over extreem rechts, en dat de gemeente meer durf toont om een humaan beleid te promoten. Je leeft nu eenmaal samen in één stad, dus je moet het met elkaar zien te vinden.” Tiny: “We hebben op allerlei manieren geprobeerd in contact te komen met de mensen die gevangen zitten omdat ze een bom naar de moskee gegooid hebben. We willen met hen praten over wat er gebeurd is en hoe ze terug komen in Enschede. Maar hen mocht niet van justitie, ze zaten in een streng bewaakt regime. Zelfs via de aalmoezenier lukte het niet. We hopen dat het lukt als ze weer vrijkomen.” Eddy voegt eraan toe: “Het is ook bijzonder dat deze anti-islam activisten nu in dezelfde gevangenis zitten in Vught als islamitische terroristen”.

Het werk is niet klaar. Zou het een idee zijn om het team aan te vullen met een aparte vrouwengroep die ook een dialoogtraining doet? Zodat ook hun eigen problematiek en vermogen om conflicten op te lossen meer naar voren komt? Tiny: “We merken een worsteling met de moderniteit en met de geseculariseerde samenleving. Die worsteling zien we ook in synagogen en kerken. Ook daar zien we - zeker aan orthodoxe zijde - soms dat mannen en vrouwen gescheiden zitten in de gebedshuizen en dat vrouwen

Menszijn is als een soort herberg
Elke ochtend weer een nieuw bezoek
Een vreugde, een depressie, een benauwdheid
Een flits van inzicht komt
Als een onwelkome gast
Verwelkom ze, ontvang ze allemaal gastvrij
Zelfs als er een menigte verdriet binnenstormt
Die met geweld je hele huisraad kort en klein slaat
Behandel toch elke gast met eerbied
Misschien komt hij de boel ontruimen
Om plaats te maken voor extase
De donkere gedachte, schaamte, het venijn
Ontmoet ze bij de voordeur met een brede grijns
En vraag ze om erbij te komen zitten
Wees blij met iedereen die langskomt
De hemel heeft ze stuk voor stuk gestuurd
Om jou als raadgever te dienen

Rumi (1207 - 1273)

(en bij de joden de mannen) hun hoofden bedekken. Wat ons betreft hoort het bij het recht op de vrijheid van religie, dat ze daar op hun eigen manier vorm aan geven, natuurlijk voor zover dat niet in overtreding is met het strafrecht. Je kunt je voorstellen dat het niet zo gemakkelijk is om vrouwen erbij te betrekken, en tegelijk liggen daar wel kansen.”

Eddy: “Je moet steeds bezig zijn om de achterban betrokken te houden, ook vrouwen en jongeren. Wij willen graag de problemen op tafel hebben, maar dat vinden ze niet altijd leuk. Als team vertegenwoordigen we veel religieuze instituties in Enschede, die ook ieder zo hun eigen belangen hebben. En we komen voor elkaar op, hebben we beloofd. Maar onze zichtbaarheid – via een vlag, T-shirts of sociale media – is eigenlijk niet voldoende om jongeren te bereiken. En veel van die jongeren, vooral in de Turkse gemeenschap, zijn erg teleurgesteld in de Nederlandse samenleving: ze voelen zich genegeerd en achtergesteld. Daar zouden we iets aan willen doen.”

Joke Oranje

Bruggenbouwers Enschede met burgemeester

Religie, gender en geweld

Het thema van dit blad is de relatie tussen religie, gender en duurzame vrede. Het thema gaat gelovige mensen aan, het gaat mensen aan die zich afvragen wat religie eigenlijk 'doet' in de samenleving, en het gaat mij persoonlijk aan. In de redactie, in de interviews die we afnamen en in gesprekken met vrienden hebben we elkaar bevraagd op de betekenis van religie voor ons eigen leven. Dit maakte soms emoties los en leidde tot verwarrende en ook mooie gesprekken.

We stelden de vraag: Wat is voor jou religie? Is het een verhaal, een gedragspatroon, een geloof, een gevoel? Of een groep waar je ouders of grootouders bij hoorden, maar die jou niks meer zegt? Een andere vraag speelde daar weer doorheen: waarom is de verhouding tussen mannen en vrouwen in bijna alle religies zo scheef en hoe gaan we daar mee om? Meestal zijn mannen van de leer en vrouwen van de vroomheid. Raar eigenlijk, is dat biologisch bepaald, of gewoon cultuur? Dit leidde uiteindelijk tot de vraag wat de 'echte' bedoeling is van religies: enerzijds prediken ze allen vrede, saamhorigheid, salam en shalom chaweriem. Maar in de praktijk doen mensen in naam van 'hun' religie de mooiste en de meest vreselijke dingen, zoals bloedige uitbarstingen van gewapend geweld en het in naam van God handhaven van structureel geweld tegen vrouwen. Aan mij de taak om dit uit te zoeken. Dus ging ik over drie vragen in gesprek met gelovige en niet-gelovige mensen, met godsdienstwetenschappers en met theologen. Hierbij een poging om in kaart te brengen: (1) wat religie betekent voor vredesvrouwen; (2) waar ondergeschiktheid van en geweld tegen vrouwen in religieuze kringen vandaan komt; en (3) wat vrouwen en mannen (kunnen) doen om religie, vrede en vrouwenrechten met elkaar te verbinden.

1. Is religie van belang voor vredesvrouwen?

Veel Nederlanders zullen religie misschien als folklore zien, iets van vroeger, met een soort randfunctie bij rouwrituelen. En je komt religie ook nog tegen in de politiek, als een herinnering aan de verzuiling. In naam van religie wordt dan gestemd tegen abortus en euthanasie.

Toch is religie als inspiratie voor vredeswerk in Nederland niet voorbij, zeker niet voor vrouwen. De Nederlandse Vrouwenraad publiceerde een brochure over religie en vrouwelijk leiderschap (NVR 2014). Vrouwen uit verschillende religies geven daarin aan hoe hun geloof hen inspireert om zich in te zetten voor vrede. Het Platform Vrouwen & Duurzame Vrede organiseerde een serie studiebijeenkomsten met Stichting Sundjata waarin moslim- en christenvrouwen de Koran en de Bijbel samen bestudeerden met een feministische bril. Daarop volgde een uitwisseling van experts over religie, vrouwen en vrede. De experts hebben verschillende religieuze achtergronden en herkennen elkaar in het verzoeningswerk onder andere in het Grote Meren Gebied in Afrika, op de Molukken en in India. Het internationale Women Peacemakers Program, dat vanuit Nederland werkt, hield een internationale bijeenkomst met vredesvrouwen over 'Faith based peace

building, the need for a gender perspective', waarvan een indrukwekkend verslag verscheen in 2011.

Uit deze initiatieven blijkt dat vrouwen wereldwijd inspiratie putten uit hun religie om maatschappelijk actief te zijn en zich voor mensenrechten en voor vrede in te zetten.

'Er is opvallende eensgezindheid bij fundamentalistische stromingen over de rol van de vrouw: ze menen dat vrouwen van nature onderschikt zijn aan mannen en dat ook moeten blijven. Dit is naar hun zeggen nodig om de veiligheid van het gezin te garanderen. Blijkbaar vrezen zij de bevrijding van vrouwen uit hun rol als een belangrijk element van religieuze vernieuwing'

Vooraf uit het laatstgenoemde document blijkt dat vredeswerk vanuit je geloof in alle religies forse tegenstand ondervindt van behoudende predikers en leken. Sandra Balchin (Balchin, 2010, 2011) noemt ze 'fundamentalisten'. De term is omstreden, maar wordt algemeen gebruikt om mensen aan te duiden die 'de grondbeginselen van het geloof' willen behouden en die, met een beroep op de letterlijke weergave van oude teksten, zich verzetten tegen moderniserende trends in de wereld en in de godsdienst. De term is aan het begin van de 20e eeuw trots geïntroduceerd door strijdbare Noord-Amerikaanse Christelijke Evangelicale Kerken. Iedere religie kent van oudsher al fundamentalistische, spiritueel/intuïtieve en progressief/liberale stromingen die in verschillende contexten opkomen. Volgens een onderzoek van een internationale organisatie voor vrouwenrechten en ontwikkelingssamenwerking, AWID, is er opvallende eensgezindheid bij fundamentalistische stromingen over de rol

van de vrouw: ze menen dat vrouwen van nature onderschikt zijn aan mannen en dat ook moeten blijven. Dit is naar hun zeggen nodig om de veiligheid van het gezin te garanderen. Dezelfde stromingen verzetten zich tegen vreemdelingen, die ze als gevaar voor de stabiliteit van de samenleving zien. (AWID, 2017). Het is opmerkelijk, dat juist het fundamentalisme zoveel nadruk legt op de rol van de vrouw. Blijkbaar vrezen zij de bevrijding van vrouwen uit die rol als een belangrijk element van religieuze vernieuwing.

Vredesvrouwen gaan gewoonlijk niet een directe confrontatie aan met dit soort tegenstanders. Ze koesteren respect voor gemeenschappen die traditionele waarden en rituelen in ere houden, en proberen vanuit die houding de religieuze starheid van fundamentalistische diehards te doorbreken. Van binnen uit dus.

In dat proces hebben ze drie belangrijke principes aan hun kant, die in alle religies beleden worden. De eerste is dat het verboden is om de naam van God te misbruiken (Exodus 20:7). Voor een gelovige gaat ontzag voor wat heilig is boven je eigen belangen, verlangens, driften of politieke voorkeuren. Vredesvrouwen doen daarom een beroep op de heiligheid van een kwetsbaar mensenleven, om daarmee de fundamentalistische agressie te stoppen.

Het tweede religieuze principe is dat het wezen van God niet te kennen is, het is alomvattend, er mag geen beeld van gemaakt worden. Dat wil zeggen, de presentie van God wordt indirect ervaren, via gebeurtenissen, ontmoetingen en beslissingen, als een 'heilige geest'. Bewust belasteren van de heilige geest is onvergeeflijk (Mattheus 12:31-32; Lucas 12:10; Marcus 3:29). Dit is nu juist het gevaar van fundamentalistische zekerheden: dat 'de waarheid' over God wordt vastgelegd alsof het wetenschap is. Daardoor wordt God in feite doodgemaakt als een ding. Van pro-

fessor Martha Frederiks leerde ik in een gesprek dat in godsdiensten sprake is van een zogenaamde 'hermeneutische gemeenschap'. Het betekent dat tradities iedere keer opnieuw door mensen vertaald worden naar de huidige situatie. Zelf heeft zij enkele boeken gepubliceerd met vrouwenverhalen die in meerdere godsdiensten opduiken en telkens op een andere manier verteld worden, soms zelfs met een heel andere 'moraal'. Een van de boeken kreeg de prachtige titel: *'Vorstinnen, verleidsters en vriendinnen van God'* (Frederiks 2010). Zowel zij als Karen Armstrong (Armstrong 2003) tonen aan in hun werk dat godsdiensten voortdurend in beweging zijn. Het derde religieuze principe is dat je geloof pas echt is en werkzaam, als je er ook iets mee doet. De Duits/Turks/Koerdische imam Seyran Ates, die als vrouw het initiatief nam om in Duitsland zelf een moskee op te richten waar vrouwen en mannen samen kunnen bidden, waar geen kledingvoorschrift geldt en waar homo's welkom zijn: *"Je hoeft geen toestemming te vragen als je het goede wilt doen waar je in gelooft. Je kunt gewoon beginnen, en dan gaat het leven."* (Ates, 2003) Vrouwen hoeven niet als feministen of vredesactivisten buiten de deuren van de religie gezet worden. Hun verlangen naar recht en vrede is ook spiritueel. Ze brengen verhalen uit de religieuze traditie en situaties in het leven van vrouwen met elkaar in verband. In de bijbel en in islamitische teksten vind je verhalen die sympathiseren met vrouwen die te lijden hebben onder uitsluiting en geweld (Howardt), en verhalen van vrouwen die als rolmodel optreden in een positieve publieke functie, waarin ze bij conflicten 'het volk redden' door hun ferme en slimme optreden. Zelfs enkele vrouwen die een discutabele reputatie hebben als verleidster of hoer, worden in heilige teksten verrassend genoeg gerehabiliteerd. Deze verhalen blijken krachtige be-

Imam
Seyran

©Hollandse Hoogte / Polaris Images

tekenisdragers te zijn die vrouwen moed geven om vernieuwing door te zetten. Dat dit niet altijd van een leien dakje gaat moge duidelijk zijn. Het advies van Seyran Ates (ontmoeting in de Rode Hoed op 24-09-18) is: *"Wat te doen met fundamentalisten? Ik ben van Turks-Koerdische ouders en ik ging in Duitsland op school. Ik heb al jong leren navigeren tussen verschillen in opvatting en daarbij toch mijn eigen bestemming vastgehouden, de stem van mijn hart. Laat je niet vastzetten, maar zoek je eigenwaarde want we zijn niet alleen tegen het patriërchaat, maar we zijn ook vóór gelijkheid en vóór geweldloze conflictoplossingen. We kunnen allianties aangaan."*

2. Geweld tegen vrouwen heeft vele vaders

De tweede grote vraag gaat over de positie van de vrouw in religieuze instituten, gebruiken en teksten. Waarom is die positie nog steeds die van een ondergeschikte van de man, en waarom protesteren religieuze groeperingen niet massaal als het gaat om geweld tegen vrouwen?

Telkens als ik de waarom-vraag stelde, kwam er bij mannen een soort wanhoop boven: *'geweld tegen vrouwen is van alle tijden', 'mensen willen nu eenmaal macht over vrouwen', 'seksualiteit is een spel van verleiding en overheersing, dat is biologisch bepaald', 'het is*

geen onderdrukking, het is een rolverdeling die stamt uit patriarchale samenlevingen', 'het is geen religie, het is cultuur en dat moet je respecteren'; en ga zo maar door.

Het leek wel een parade van stokpaardjes om te verklaren waarom – of impliciet te rechtvaardigen dat – godsdienstige instellingen merkwaardig afwezig zijn bij het verdedigen van de rechten van vrouwen, zowel intern als buiten hun muren. De vraag hoe het geweld tegen vrouwen is ontstaan en wie het in stand houden is daarmee niet beantwoord. We weten het niet. Ik zocht ook naar een meer systematische verklaring in een aantal boeken. Hans Achterhuis schreef een hoofdstuk over 'seks en geweld' in zijn boek *Met alle geweld* (Achterhuis, 2008). Het is de moeite waard om te lezen hoe hij niet blijft staan bij zichtbaar geweld, maar ook de gewelddadige implicaties van systematische achterstelling meeneemt. Bijvoorbeeld de studie van de Indiase econoom Amartya Sen die uitrekende dat er een paar miljoen vrouwen missen in de statistieken van gebieden waar vrouwen minder rechten hebben in vergelijking met statistieken van gebieden die in dit opzicht progressiever zijn. Hirsi Ali doet een beroep op die cijfers als ze oproept om de 'massamoord op vrouwen' te stoppen. Helaas komt Achterhuis niet toe aan kritiek op de religie in dit verband.

Ruthven doet dat wel (Ruthven, 2006). Hij schreef een uitgebreid hoofdstuk over de macht die mannen uitoefenen over vrouwen in het kader van fundamentalisme. Afschuwelijk om te lezen, en het brengt ons niet echt verder: het lijkt me toch te gemakkelijk om met de vinger te wijzen naar één bepaalde groep in de religie, om er dan verder van af te zijn. Ik weet het waarom dus nog steeds niet. Vrouwen en vrouwenorganisaties kijken anders aan tegen deze vraag. Ze vinden het vooral verkeerd als ze als vrouw niet serieus

genomen worden in hun vrouw-zijn. En dat er niet naar hun perspectief geluisterd wordt. Daar komen verkeerde beslissingen uit voort, die mogelijk weer tot oorlog en geweld leiden. Dit is ook voor de mannen niet goed. Een Syrische journaliste in Nederland zegt, verdrietig: *"Ik ben opgevoed als Alawiet (een godsdienstige stroming in Syrië). Volgens mijn ouders ben ik een afvallige, want ik neem het woord en geef mijn mening. Ik houd me niet aan de heilige rituelen en sluit me niet aan bij de Alawitische gemeenschap. Mijn zusje doet dat wel, en wordt de hele dag geprezen om haar meegaandheid. Ze bedekt ook haar hoofd, hoewel dat helemaal niet hoeft. Maar ik mag niet gelovig zijn en wat ik doe heeft voor hun geloof geen waarde. Het gekke is dat vrouwen in onze religie geen kennis mogen nemen van de heilige boeken, dus dat is onlogisch: hoe zou ik moeten weten wat goed en kwaad is? Vrouwen worden behandeld als religieuze minderjarigen en analfabeten."*

'Als vrouwen alleen als slachtoffers benaderd worden zullen mannen weer klaar moeten staan om hen te beschermen, te leiden en daardoor te vernederen. Dat willen vrouwen niet, ze willen hun eigen boontjes kunnen doppen en balans brengen in de relatie met mannen'

Als vrouwen alleen als slachtoffers benaderd worden zullen mannen weer klaar moeten staan om hen te beschermen, te leiden en daardoor te vernederen. Dat willen vrouwen niet, ze willen hun eigen boontjes kunnen doppen en balans brengen in de relatie met mannen. Met andere woorden: ze willen ruimte om lief te kunnen hebben. Religies zijn daar niet goed in, dat weten we. Het gaat niet alleen om kledingvoorschriften

die de onderdanigheid van de vrouw accentueren. Het gaat om barrières tegen leidinggevende functies; om heilige plaatsen waar vrouwen niet mogen komen; en om het verdraaien van teksten in de heilige geschriften zodat het lijkt of vrouwen geen rol spelen als mede-mens, maar slechts een aanhangsel van de mens als man zijn. Dat is ernstig, want daardoor zien veel mannen niet in waarom oneerlijke wetgeving rond anticonceptie, zwangerschapsonderbreking, voogdij, echtscheiding en erfrecht moet veranderen.

3. Vrede komt dichterbij als vrouwen gelijkwaardig zijn

Het is mogelijk en belangrijk dat religies steviger bij gaan dragen aan gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen, en dat begint in eigen huis. Dat werk in eigen huis heeft echter wel een zetje nodig. Ik noem een paar initiatieven.

Om te beginnen is het goed nieuws dat vrouwen theologie studeren en posities verwerven binnen religieuze organisaties, zodat ze zelf de tradities van de religie kunnen duiden en opnieuw toepassen in de veranderde wereld. In Latijns Amerika hebben vrouwen de theologie van de bevrijding massaal omarmd in de tachtiger jaren (Through her Eyes, 1989). In de Hoorn van Afrika en in het Grote Meren gebied is er nu grote belangstelling onder vrouwen voor vernieuwingen in de katholieke en protestantse kerken. In Nederland hebben feministische theologen flink van zich laten horen. Ze hebben een respectabele erfenis van boeken en artikelen achtergelaten die overtuigend aantonen dat mannen en vrouwen in de joodse en christelijke religie bedoeld zijn als gelijke partners en vrije mensen.

Nu is ook de tijd aan moslima's die een pleidooi voeren voor spiritualiteit. Er ontstaan progressieve moslimorganisaties, zoals 'Mus-

lims for Progressive Values', onder leiding van vrouwen. Ze spreken zich uit, vanuit hun eigen geloofstraditie, voor homorechten, scheiding van kerk en staat, en gelijke rechten voor mannen en vrouwen. Deze voorvechtsters ontmoeten veel weerstand en zelfs bedreigingen als ze hun eigen ervaring en ideeën publiekelijk naar voren brengen. Er is voor hen brede steun en erkenning nodig vanuit de samenleving om het vol te kunnen houden.

Er bestaan internationale initiatieven om de weerbaarheid van gelovige mensen tegen fundamentalistische ideeën te vergroten. Een voorbeeld is de oproep van Karen Armstrong voor een interreligieuze 'Charter of Compassion' waar religieuze leiders van verschillende religies voor getekend hebben (zie ook elders in dit blad). Een ander voorbeeld is het 'Faith 4 Rights' initiatief van de VN commissie voor de mensenrechten.

De VN Veiligheidsraad heeft in het jaar 2000 voor resolutie 1325 gestemd, waarin bepaald wordt dat (1) specifiek geweld tegen vrouwen in oorlogssituaties als oorlogsmisdaad berecht kan worden; en (2) vrouwen deel moeten uitmaken van vredesbesprekingen. In Nederland hebben meer dan 70 organisaties zich gecommitteerd om deze resolutie uit te voeren, waaronder ontwikkelingsorganisaties, noodhulporganisaties, landencomité's en zogenaamde 'diaspora'-organisaties. In ontwikkelingssamenwerking is het al langer gebruikelijk om vrouwen volwaardig in het werk te betrekken, maar het werken met godsdienstige leiders is een tijdlang juist vermeden. AWID heeft een lijstje punten ontwikkeld waarom het essentieel is voor die organisaties om religieuze leiders en instellingen te betrekken bij hun werk met vrouwen (AWID, seven pointers).

Vrouwen in conflictgebieden of post-conflict situaties zetten zich vol overtuiging in voor vrede. Ze zijn er goed in: ze weten de gemoe-

deren te sussen en tot duurzame vredesafspraken te komen (VOND, 2016). Maar bij vredesonderhandelingen op nationaal of internationaal niveau zijn vrouwen nog steeds niet welkom. Kerken, synagogen en moskeeen zouden hun invloed kunnen aanwenden om meer plaats voor vrouwen op te eisen bij vredesonderhandelingen. Dat zou echt helpen!

Er wordt intensief gewerkt aan vrouwenbeleid door VN-organisaties zoals CEDAW (Commission on Elimination of Discrimination Against Women) en CSW (Commission on the Status of Women). In Jordanië, Egypte, Tunesië en Marokko zijn met dat steuntje in de rug grote stappen gezet voor een betere wetgeving. Echter: in bijeenkomsten van deze organisaties zijn fundamentalistische groepen zich sterker gaan manifesteren. Ze nemen actief deel om hun conservatieve visie kracht bij te zetten (Balchin, 2011). Dus ook het werk van CEDAW en CSW moet sterker betrokken raken op religieuze organisaties en standpunten om te leren daarmee om te gaan. In feministische gremia komt de laatste jaren steeds meer belangstelling voor 'intersectionaliteit', namelijk de notie dat individuen discriminatie en onderdrukking ondervinden op grond van meervoudige factoren, zoals seksisme, racisme, homofobie enz.. Het bestuderen van die factoren in hun onderlinge verband legt een gezamenlijk belang bloot van verschillende groepen, zodat er ook samen geprotesteerd en gelobbyd kan worden. Ook progressieve religieuze groepen die zich inzetten voor vrede zouden bij deze belangen aan kunnen sluiten.

Er zijn genoeg initiatieven. Zal het een stroom worden? Dat weten we niet, maar toch gaan we gewoon door, want we geloven dat het kan.

Joke Oranje

- Achterhuis, Hans**, Met alle geweld, hoofdstuk 22: sekse en geweld, Lemniscaat 2008
- Armstrong, Karen**, Charter of Compassion, www.charterforcompassion.org
- Armstrong, Karen**, De strijd om God, een geschiedenis van het fundamentalisme, De Bezige Bij 2005
- Armstrong, Karen**, De geschiedenis van God, 2003
- Ates, Seyran**. Große Reise ins Feuer, Die Geschichte einer deutschen Türkin, 2003
- AWID**, Action on development, women's rights and religious fundamentalism, www.awid.org/priority-areas/challenging-religious-fundamentalisms
- AWID**, Challenging religious fundamentalisms, www.awid.org/sites/default/files/atoms/files/cf-devilisinthedetails-7pointers-eng.pdf
- AWID**, The Devil is in the details, At the Nexus of Development, Women's Rights, and Religious Fundamentalisms, 2017
- Balchin, Cassandra**, Religion, Absolutism and Impacts on Women, Peace and Conflict, in: Faith Based Peacebuilding, 2011
- Balchin, Cassandra**, Towards a Future without Fundamentalisms, 2010
- Dubel, Ireen en Vintges, Karen**, editors, Vrouwen, feminisme en fundamentalisme, Tijdschrift voor Humanistiek 2016
- Frederiks, Martha**, Bijbelse figuren in de islamitische traditie, 2007.
- Frederiks, Martha**, Vorstinnen, verleidsters en vriendinnen van God, Verhalen over vrouwen in Bijbel en Koran, 2010.
- Howardth, Henriette**, The Breaking of her Down, Six bible studies from the Old Testament on Women and Violence, YWCA 2000
- NVR**, Een nieuwe kijk op religie en vrouwelijk leiderschap, 2014
- Platform Vrouwen & Duurzame Vrede**, Verslag van de Expertmeeting Vrouwen, Vrede en Religie, 2011
- Ruthven, Malise**, Fundamentalisme, hoofdstuk 5: de macht over de vrouw, Ambo 2006
- Sen, Amartya**, More than 100 million women are missing, 1990
- Through her Eyes**, Women's Theology from Latin America, Orbis Books 1989
- VOND**, Portraits of Women Peacemakers in Darfur Sudan, 2016
- Zij waait waarheen zij wil**, opstellen over de Heilige Geest, Ten Have 1986

Laten we ons meer richten op wat ons verbindt dan op onze verschillen

Als ik thuis de televisie aanzet is dat doorgaans voor Sesamstraat of Zappelin, programma's die mijn dag redden door het hypnotiseren van de kinderen waardoor ik vrijgespeeld word voor nuttige zaken als koken, opruimen of het leven opgeven en vegeteren op de bank. Ik heb geen benul van wat er op televisie is, maar volgens mij mis ik niets want als ik dan eens langs de zenders struin, zie ik stevast de bruidsjurken van TLC langskomen, de arm van Dr. Poll in een barend koe verdwijnen en een rollende bal op het veld waar een verzameling curieus geknipte mannen schuimbekkend achteraan holt. Niet heel enerverend allemaal. Des te groter was mijn vreugde toen ik de afgelopen weken in een nieuwe serie kon duiken van het wonderschone *Kijken in de ziel*. Dat ging ditmaal over religie, een onderwerp dat altijd actueel is en waar we al duizenden jaren niet over uitgepraat raken.

Er trok een bont gezelschap voorbij van priesters, imams, rabbijnen, boeddhisten en andere figuren die ik niet direct kon thuisbrengen. Dat was het eerste wat mij opviel: hoe weinig ik weet van het christendom. De 'topclubs' katholiek en protestants waren mij uiteraard bekend maar dat zowel een baptist als een bevindelijk-gereformeerde tot dezelfde religie behoren, was mij vreemd. Via Google vond ik tientallen christelijke stromingen waarvan ik de naam nog nooit had gehoord. Ook de islam kent zoveel afsplitsingen, dat ik door de bomen het bos niet meer zie, wat toch

wonderlijk mag heten gezien de op het oog simpele boodschap van religie: 'wees goed'. Het zou zomaar kunnen dat het vervullen van die kraakheldere opdracht de mensheid zo slecht vergaat omdat we ons eindeloos van elkaar blijven afsplitsen.

Ik luisterde ademloos naar imam Van Bommel, die met een inspirerende combinatie van mildheid en scherpheid sprak over hoe we naar elkaar moeten kijken – en hoe de islam tekortschiet in een adequate reactie op terrore. Predikant Kruijff raakte me door het tonen van haar eigen verdriet om het verlies van haar vader. Rabbijn Van Praag vond ik in alles wat ze zei een buitengewoon prettige en wijze vrouw bij wie het begeleiden van de mens voorop stond. Ze herinnerde mij aan een Joodse vriendin van mijn moeder die vroeger regelmatig bij ons thuis kwam en mijn moeder hielp in een moeilijke periode. Ik weet nog hoe ze altijd sprak van 'wij' als ze het had over joden en moslims, we hadden immers zoveel met elkaar gemeen. En als ik bij haar thuiskwam hoefde ik nooit op het eten te letten aangezien koosjer en halal elkaars broer en zus zijn.

Maar deze *Kijken in de ziel* toonde ook feilloos het lelijke gezicht van religie. Ik verbaasde me over de stelligheid van sommige geestelijken als het erom ging wie er op het rechte pad zit, en vooral wie niet. De katholieke zuster die zo liefdevol leek, bleek meedogenloos: vrouwen zouden ook bij een levensbedreigende zwangerschap nooit mogen kiezen voor abortus. En de baptistenpredikant zei doodleuk dat niet psychiaters, maar hij de kennis in huis heeft om mensen met psychische stoornissen te behandelen: hij had immers al vele boze geesten uitgedreven. Ik hoop niet dat de

'Ik verbaasde me over de stelligheid van sommige geestelijken als het erom ging wie er op het rechte pad zit, en vooral wie niet'

mensen in zijn kerk hem blind volgen. Gaat de kracht van religie als verbinder, inspirator en heler niet teloor wanneer we teveel overtuigd raken van ons eigen gelijk? Wanneer we te fanatiek worden? Als religie als doel heeft ons betere mensen te maken zouden we ons meer moeten richten op wat ons verbindt en minder op de zaken waarin we verschillen. Voor alles zijn we mens, pas daarna komen er een heleboel bijzaken.

Ibtihal Jadib

(Bron: *Volkskrant* d.d. 15 september 2018)

www.ntr.nl/Kijken-in-de-Ziel/55/tekst/Religieuze-leiders/348 | 2018 - Kijken in de ziel, een serie televisie gesprekken van Coen Verbraak met een aantal religieuze leiders vanuit verschillende geloofsrichtingen.

Verder kijken

<https://www.youtube.com/watch?v=FETryXMPdI8> | 2015 (Engels gesproken) - Alaa Murabit's familie verhuisde van Canada naar Libië toen ze 15 was. Ze had zich altijd gelijk gevoeld aan haar broers, maar in deze nieuwe omgeving ervoer ze enorme beperkingen. Als jonge moslim vrouw vroeg ze zich af: is dit de echte religieuze leer? Met humor en passie deelt ze de voorbeelden die ze ontdekte van vrouwelijke leiders uit de hele geschiedenis van haar geloof en hoe ze voor vrouwenrechten opkomt door verzen rechtstreeks uit de Koran te gebruiken.

www.facebook.com/DeNieuweMaan/videos/854543518040865 | 2018 - Kort fragment over Imama Seyran Ates, die in Berlijn de eerste liberale moskee van Duitsland begon, waar mannen en vrouwen samen bidden en preken.

<http://www.al-imam-doc.com/> | 2016 (Engels gesproken) een studentenproductie - Een korte documentaire over Ani Zonneveld, oprichtster van Moslims for Progressive Values. Zonneveld pleit voor universele mensenrechten en interreligieuze initiatieven binnen de islam. Ze stuit op veel verzet, heeft te maken met bedreigingen, excommunicatie van naaste familieleden en tegenstand van veel medemoslims.

https://www.ted.com/talks/karen_armstrong_makes_her_ted_prize_wish_the_charter_for_compassion#t-215955 | 2008 (Engels gesproken) - Karen Armstrong in een Ted Talk, waarin ze ingaat op de achtergrond van de Charter voor Compassion en haar publiek hiervoor steun vraagt.

Disobedience, van Sebastián Lelio, speelfilm | 2018 - Na de dood van haar vader die rabbijn was, keert Ronit (Rachel Weisz) terug naar de besloten orthodox-joodse gemeenschap in Noord-Londen die ze lang geleden achter zich liet om naar New York te gaan. Als ze opnieuw contact krijgt met haar jeugdvriendin Esti (Rachel McAdams), met wie ze een geheime relatie had, zorgt dat voor de nodige controverse binnen de strenge geloofsgemeenschap. Het bijzondere van deze film is niet de reactie van de joodse religieuze gemeenschap op de lesbische verhouding. Maar de overweldigende religieuze muziek die geloofwaardig maakt dat de afgewezen echtgenoot, ook rabbi jn, uiteindelijk met hart en ziel zijn lesbische vrouw de keuzevrijheid geeft die ze vraagt.

God is groot. Eten, bidden en beminnen met moslims

Voor me ligt het boek van Mounir Samuel 'God is groot, Eten bidden en beminnen met moslims'.

Hoe lees ik dit boek. Mounir Samuel schrijft vanuit een oprechte godsbeleving. Ik ben opgegroeid in een gezin waar humanisme de toon zette. In dat leven waren er naast humanisme, pacifisme, redelijkheid en principes. Religie en geloof, hoe verhoud ik me daartoe? Het is al jaren niet echt onderwerp van gesprek geweest. Ik ontleen mijn identiteit niet aan een geloof. Ik accepteer het niet-weten en soms niet-begrijpen. In mijn leven zijn de ontwikkeling van mensen, reflectie, betrokkenheid op mensen en de wereld belangrijk. Terwijl in Nederland, in tegenstelling tot grote delen van de wereld, het seculiere leven de overhand heeft, word ik ook omgeven door mensen met een geloof, met een diversiteit aan daaraan ontleende opvattingen, in het dagelijks leven, in het publieke leven, in de media. En ook tijdens mijn reizen in Afrika. Dat levert onuitgesproken een afstand op. En het is tegelijk niet wezenlijk onderwerp van gesprek. Een enkele keer slechts, bijvoorbeeld toen ik met een imam in Sudan sprak en vertelde over mijn ervaringen in de woestijn, de overweldigende ruimte en het geluksgevoel daar. Hij herkende dat gevoel wanneer hij zich voor lange tijd terugtrok voor gebed.

Ik kan zien dat god present is voor mensen en daarmee een leidraad voor hun leven. Ik kan hen open en nieuwsgierig daarover vragen en zien dat die presentie werkelijkheid is.

Mounir Samuel confronteert. Ik lees geboeid, over de verborgen relatie die hij als christen heeft met een moslim vrouw en hoe ingewikkeld zijn interreligieuze relatie is. Als een rode draad door het boek loopt zijn deelname aan de Ramadan. Met behulp van een van de vele Ra-

madan apps. Hij voert me mee in een veelheid aan gesprekken met moslims, beginnend bij zijn kapper. Hij dompelt zich tijdens de Ramadan onder in islamitisch leven en ontmoetingen, terwijl hij zich afvraagt of de Ramadan een opgave is of een zegen. Met veel kennis over de Bijbel en de Koran verbaast hij zich over de onkunde en beperkte kennis van veel conservatieve jongeren. Het schuurt wanneer hij schrijft over de vele Koraneksten die christenen en joden veroordelen, buitensluiten.

De schrijver stelt kritische vragen aan de ander en aan zichzelf. Hij maakt met soms luchtige ernst de kloof tussen opvattingen zichtbaar. Belangrijk in veel verhalen is het begrip vrijheid, 'om zonder angst of veroordeling voor God te kunnen kiezen en daarin niemand tot maat te zijn'. Vrijheid ook om openlijk transgender te zijn of homoseksueel of een relatie te hebben met iemand van een ander geloof of afvallige te zijn. Samuel beschrijft de vele dubbellevens van moslims en de belangrijke rol van familie en de gemeenschap. Afwijzing door familie, de angst om de moeder te kwetsen, gehoorzaamheid. 'De Nederlandse samenleving begrijpt weinig tot niets van de blinde loyaliteit aan de familie'. Hij slaat een brug tussen christen en moslim zijn. En het boek daagt mij uit tot het aangaan van een gesprek tussen seculieren en gelovigen.

Annette Bool

Mounir Samuel laat in zijn boek 'God is groot: eten, bidden en beminnen met moslims' tal van kritische denkers, recalcitrante rebellen en gepassioneerde gelovigen die de islam van binnenuit proberen te hervormen aan het woord. In dit bewerkte fragment: zangeres Karima el Fillali (30) over het samenvloeiën van christendom en islam in haar leven.

Ik ben niet bezig met labels

“Hoe kan ik God zo volledig mogelijk aanbidden los van één vaste richting?” Dat is de vraag die Karima el Fillali (30) zichzelf stelt. “In leven, in gebed, in dienstbaarheid, in wezen”. Ze gebruikt daarbij haar stem als een krachtig spiritueel instrument.

El Fillali is een Arabische nachtegaal opgetrokken uit de Nederlandse klei. Als zangeres van klassieke Arabische liederen en het oeuvre van *grande dame* Oum Kalthoum, oud-Moors-Andalusische zang, maar ook een samensmelting van hedendaagse wereldmuziek met Arabische en Afrikaanse invloeden. Samen met haar beste vriendin, de Namibisch-Nederlandse Shishani Vranckx, is ze een rijzende ster in Nederland en daarbuiten. Ze zong in het paleis voor onze koningin, treedt op in kleine theaters tot de grootste schouwburgen, danst, acteert.

“Ook ik heb een periode gehad waarin ik niet naar muziek luisterde”, vertelt El Fillali. Zij beschrijft de tijdelijke muziekstop als een spirituele periode. “Het was een tijd dat ik de kracht van stilte wilde ervaren en zo met God wilde zijn, dat ik me niet wilde laten afleiden of wat gebeurde in mijn hart wilde laten overstemmen of vervormen door iets van buitenaf. Die periode duurde drie maanden.

Muziek op zich is niet goed of slecht, het is krachtig, heel krachtig en die kracht erken ik ook en ik begrijp waarom mensen er daarom bang van kunnen zijn. Wat ik erg vind is dat

mensen bang zijn voor de slechte kant ervan en daarom het goede verliezen. Ik vind het verhaal in de bijbel zo mooi over David. Hij bespeelde de harp en de boze geest van Saul vertrok.

Muziek heeft ook een helende werking. Voor mij is daarom ook de vraag: wat doet de muziek? Kan ik er achter staan? Kan ik er niet achter staan? Werkt m'n stem helend?”

In die aanbidding van God beperkt El Fillali zich niet tot één methode of richting. Als dochter van een Hollandse moeder en een Marokkaanse vader die grootgebracht is in beide religies weet ze niet alleen hoe christendom en islam vreedzaam naast elkaar kunnen bestaan, maar ook hoe ze beide religies in zichzelf moet incorporeren. Haar ouders scheidden toen ze een kleuter was, in de weekenden was ze bij haar vader, doorde-weeks bij haar moeder en haar grootouders.

“Elke moslim zou zeggen: ‘Als je kind bent van een islamitische vader ben je sowieso geboren als moslim.’ Moslims zeggen ook niet je hebt je ‘bekeerd’ maar je bent ‘teruggekeerd’. Geen *convert* maar *revert*’. Ze lacht. Dit denken komt voort uit de overtuiging dat ieder mens eigenlijk moslim is, maar van de weg is afgedwaald. Zo zou ook Adam al een moslim zijn geweest, of David, of zelfs Jezus zelf.

El Fillali is niet bang om vrijuit te zoeken en klampt zich niet angstvallig aan een bepaald dogma of een doctrine vast zoals veel gelovi-

gen wel geneigd zijn te doen. Dat levert soms spanningen op. Ze heeft niet voor de islam heeft gekozen. Ze ziet de islam niet als vervanging van het christendom waarbij de ene religie plaats moet maken voor de andere. “Het voelt eerder alsof beide religies in elkaar overvloeien en samenstromen.” Maar dat is een ongemakkelijke zienswijze voor zowel moslims als christenen, die vaak niet beter weten dan te denken in termen van argwaan en verschil.

“Ik ben niet bezig met labels. Wat is een moslim? Wanneer ben je een moslim? Als je de geloofsbelijdenis uitsprekt? Ik vind die vraag niet interessant. Mij gaat het om aanbidding. Hoe kan ik God zo compleet mogelijk aanbidden?”

El Fillali's opa aan moeders kant was dominee. Haar grootouders hadden een actieve rol in haar opvoeding. Bidden voor het eten, bidden voor het slapen gaan. Ze onderwezen haar in de bijbel. “Ik ben voornamelijk in een christelijk milieu opgegroeid met de bijbelse verhalen. Prachtig. Zo'n rijkdom.” Maar bovenal toonden haar grootouders haar de onvoorwaardelijke liefdevolle acceptatie van God. “Ik kan niet zeggen wat ik het mooiste vind aan het christendom. Omdat ik daar zoveel varianten en belevingen van heb gezien waarvan ik sommige echt verschrikkelijk vind. Maar wat ik binnen ons gezin heel mooi vond was dat de liefde voorop stond en de figuur van Jezus een centrale plaats innam. Hoe hij opkwam voor de minder bedeeden, hoe hij niet oordeelde en altijd in gevecht ging met de schriftgeleerden die een beperkte kijk hadden op dingen.

Het is die overstijgende liefde van volledige acceptatie die de rode draad vormde in ons leven. Als ik nadenk over wat mijn grootouders me het meest hebben geleerd, dan is het eerbied. Ze hebben me een diepe eerbied geleerd voor het goddelijke. Als ik bij hen ben

voel ik zo'n grote zuiverheid. Hun intenties zijn zo puur.”

“Van mijn vader leerde ik acceptatie van alle dingen. Met je volledige hart kunnen zeggen al-hamdoelilah. God zij geprezen, ongeacht de omstandigheden. Hij leerde me in zijn woorden maar vooral door zijn levenswijze om het grotere verhaal te zien, het totale plaatje. En nooit wanhopig te worden.”

“Dat vind ik opnieuw een moeilijke vraag omdat christenen het denk ik ook vaak niet begrijpen. Mijn grootouders praatten over de symboliek en mystieke betekenis van bepaalde stukken. Daar zit zoveel wijsheid in. In elk heilig boek zit een schatkast die je nooit helemaal kunt openen en die je slechts door veel studie en meditatie kunt doorgronden. In de islam wordt de koran als de

Foto: Henriette Guest, Centrale bibliotheek Den Haag

vervolmaking van en correctie op bepaalde bijbelstukken gezien. Tegelijk staat er in de koran: ‘Wij hebben jullie de thora gezonden, de *Ingil* (Evangelien)’. Deze boeken zijn dus ook onderdeel van de islam. Maar waar het in de praktijk bij veel moslims op neerkomt is dat de koran wordt beschouwd als de vervolmaking en meteen het enige boek, en dat er nauwelijks tot geen kennis over de andere teksten bestaat.”

El Fillali sprak de *shahada* of islamitische geloofsbelijdenis voor het eerst uit toen ze een moskee wilde betreden. Gedurende haar late tienerjaren won de belijdenis voor haar aan betekenis. In eerste instantie was ze een beetje bang voor de islam omdat de religie op haar overkwam als een godsdienst van regels en verordeningen. Maar op haar zestiende beseftte ze dat de islam onderdeel van haar was en ervoer ze de intrinsieke zachtheid van Allah los van die externe beeldvorming. “Er kwam een moment dat ik erg met mijn geloof bezig was en ik besloot: ik probeer zo goed mogelijk tot God te bidden, waarom ook niet op de islamitische wijze als bijzondere aanvulling?”

Ik heb nooit besloten moslim te worden. De beide religies zijn langzaam in elkaar samengevloeid en in elkaar overgegaan. Voor mij is de islam niet een vervanging van het christendom, maar een aanvulling daarop.

“Als je de koran leest kan de tekst soms hard overkomen, koud misschien. Maar een woord, zeker in het Arabisch, heeft zoveel betekenissen. In de bijbel zit een hartstocht. Ik vind de koran heel kosmisch. Het christendom raakt aan het hart. De islam raakt de geest. Ze zijn prachtig in hun complementariteit. Het is zoals toen ik voor het eerst op de islamitische wijze bad. Op het moment dat ik mijn hoofd tegen de grond drukte, sidderde ik. Ik voelde... angst. Of nee, dat is niet het juiste woord.”

Bedoel je ontzag?

“Ja, dat is het. Ik voelde opeens hoe ontzagwekkend groot God is en hoe nietig ik ben in Zijn aanwezigheid. De islam geeft mij een diep ontzag voor de Maker van het al.”

“Het allermooiste aan de islam vind ik het feit dat het heel erg gaat over het lichaam en de ziel. Dat beide één zijn. In de islam draait het om de vraag hoe je met je lichaam kunt bijdragen aan het welzijn van de ziel. Als we het hebben over het gebed, de bewegingen, dan is dat een energetische reiniging. De rituele wassing – *wudu* – gaat niet om het afwassen van de zweetgeur, ja, misschien ook wel, maar dat je energie goed is, dat je in een bepaalde staat komt. Sinds ik begonnen ben met het islamitische gebed heb ik nooit meer de nachtmerries die ik altijd had. De uitwerking is als een massage.”

“Bij ons was het altijd: ‘God helpt degene die zichzelf helpt.’ Ik ben opgegroeid met die herinnering: wat zijn je intenties, wat doe je, die verantwoordelijkheid en eerlijkheid. Ik geloof dat God mij benadert zoals ik ook Hem benader. Ik ervaar God vanuit mijn kader, een kader dat veel groter is dan de beperking van één religieuze zienswijze. Die zuiverheid en puurheid vind ik duizend maal interessanter dan al het theologische geharrewar.”

“Tenslotte is het ook een kwestie van het niet-weten accepteren. Je kunt je vastpinnen aan allerlei absolute waarheden. Maar laten we eerlijk zijn: wat weten we nu echt? Ik doe het op een voor mij ontspannen manier, maar wel op een manier die levend is en in het dagelijks leven toepasbaar en wezenlijk blijft.”

Mounir Samuel (1989) is een Egyptisch-Nederlandse politicoloog, journalist, theatermaker en auteur. Deze tekst betreft een bewerking uit zijn meest recent boek ‘God is groot; eten, bidden en beminnen met moslims’ (Uitgeverij Jurgen Maas).

Ik pas niet; en God?

Yosé Hohne Sparborth is volgens haar biografie een rooms-katholieke non. Maar ze woont niet in een klooster en ze loopt niet in een habijt. Ze neemt geen blad voor de mond over haar uitgesproken verzet tegen oorlog en haar mening over mannelijke dominantie.

Haar congregatie heette 'Arme zusters van het goddelijk kind', en nu 'Zusters van de Voorzienigheid'. De congregatie startte in 1853 in Amsterdam, om onderwijs te geven aan straatmeisjes uit het industrieproletariaat. Dat heeft Yosé ook gedaan, maar wel buiten de lijntjes van een klaslokaal: ze deed aan bewustwording, straattheater, onderzoek naar incest, politiek engagement.

Ze is in Duitsland geboren net na de oorlog. Haar vader was een dissidente Duitser die in zijn vaderland vervolgd en met de nek aangekeken werd. Haar eigenzinnige en zelfstandige ouders raakten na de vlucht uit de DDR, vastgelopen in Berlijn en op zoek naar werk in Nederland, elkaar kwijt. Met onverdroten ijver heeft Yosé geprobeerd de Duitse samenleving te begrijpen. Zij vindt dat, als je slordig omgaat met je verleden, je wordt meegeleurd door gladgestreken informatie, en dan mis je het vermogen om de dialectiek van je geschiedenis te doorgronden. Dat is jammer, want juist de verliezers en andersdenkenden kunnen je hoop en richting geven.

"Ik pas niet", zegt Yosé. Ze is als vreemdelingenkind in het naoorlogse Nederland bestookt met haat en afwijzing. Ze heeft die negatieve ervaring in haar leven omgekeerd door zich te verzetten tegen alle vormen van huichelarij en hokjesdenken, ook in haar eigen kerk. Ze was als theoloog actief in de Acht Mei Beweging, in de Giordano Bruno gemeenschap in Utrecht, in de bevrijdings-

theologie in Latijns Amerika, en in de opvang van ISIS-vluchtelingen in Irak. En ze is nog steeds actief als redacteur van het christelijk-pacifistisch tijdschrift 'Vredesspiraal', en medewerker en voorganger in het stadsklooster bij de Antoniuskerk in Utrecht. God past ook niet, is haar stelling. "Ik heb geen beeld van God nodig", zegt ze. "Zij is altijd weer anders dan je denkt".

Yosé, mag ik je vragen wat er in je leven is gebeurd waardoor je gelovig geworden en gebleven bent?

"Latijns Amerika heeft mij het geloof teruggegeven. Daar ging in de jaren 70 en 80 politiek engagement samen met diepe devotie. Ik maakte mee hoe vrouwen zich tweemaal stelden tegen de zwakte van de religie inzake de mannelijke dominantie. Er was in de landen waar ik werkte veel sprake van incest en seksueel geweld. Vaders, ooms en broers waren vaak gewelddadig. In de Mis kregen priesters iets goddelijks, dat straalde af op de mannen in de voorste banken, en de onbelangrijkheid van de vrouwen werd zo gecelebreerd; het maakte hen machteloos. De vroomheid van de gewone mensen was echter overweldigend binnen de linkse volksbeweging waar ook dissidente priesters en veel religieuzen aan meededen. Ik gaf zelf leiding aan een programma van traumaverwerking – dat ging via zingen, roepen, verhalen vertellen tot in het lichaam vechten met je pijn. We waren ons ervan bewust dat we een kantelpunt

vormden in de officiële kerken, een beweging die mensen weerbaar maakte tegen de dominante cultuur."

"Daar liggen ook de wortels voor mijn eigen theologie. De joodse en moslim tradities verbieden om een beeld van God te maken. Ik vertel graag dat God stierf op de slavenscheppen. God stierf in Auschwitz. God sterft waar kerkleiders heulen met corrupte en gewelddadige regeringen. Zo vaak als Zij sterft is het onze missie om haar te doen herrijzen. God is levend en wij zijn getuigen van de opstanding, wij zijn de opstandelingen."

Je hebt veel met vrouwen gewerkt. Kun jij verklaren waarom in de fundamentalistische stromingen van alle godsdiensten de vrouwen vernederd worden? En waar is de feministische theologie gebleven? Ze lijkt wel verdamp.

"Het kritisch doorlezen van je bronnen (de religieuze teksten) is een vak apart. Zo vaak maakte ik mee dat teksten die gebruikt worden om vrouwen te vernederen, op te sluiten, te betuttelen of zelfs te stenigen, heel anders gelezen en geïnterpreteerd kunnen worden. Neem bijvoorbeeld Deuteronomium 22:22-29.¹ Als je dóórleest zie je dat die tekst juist bedoeld is als wetgeving die vrouwen moet beschermen tegen mannenmacht. Of het verhaal van de zondeval, Genesis 2. Daar wordt de mens in eenvoud (Adam), in tweevoud (Adam en Eva) en in meervoud (mens en god) aangesproken. En dan is het enkel de mens (enkelvoud) die uit de hof verdreven wordt!"

Yosé rent naar de boekenkast om de bijbel te pakken en al gesticulerend mij te laten zien dat er tal van punten zijn waarop mannen teksten hebben gemanipuleerd en naar hun hand gezet. Ik vraag weer hoe dat komt.

"Er is een moment in onze geschiedenis dat matriarchaat omslaat in patriarchaat. Waarschijnlijk toen werk op het land een overproductie opleverde aan voedsel, die verhandeld kon worden. Mannen kregen toen macht doordat ze mobieler waren en de handel in handen kregen. Dit verschil is aanleiding geworden voor onbalans in de machtsverdeling, die steeds groter wordt als je niet telkens gelijke rechten herstelt. Het is mijn rol als theologe om dominantie te betrappen waar ze opduikt in populaire redeneringen. Zo kan God (die daar dus niet in past) weer tot leven komen."

"Het gaat niet alleen om dominantie van mannen, ook van religies. In Irak zijn christenen een minderheid – en ze zijn 14 eeuwen lang meestal met respect behandeld, totdat Engeland, Frankrijk en later de VS deze landen koloniseerden. Gindse christenen heulden soms met die westerse vijand, en dat zette

wel kwaad bloed. Bij mijn elf reizen naar Irak sinds 2002 zag ik steeds hoe lokale leiders van de diverse groepen elkaar opzochten om een burgeroorlog te voorkomen. Zij zien het ook als hun taak mogelijke angst voor moslims, die is opgestoken sinds ISIS, niet in haat te laten omslaan. Wij Europese christenen moeten weten dat mogelijk Iraakse christenen iets te vergeven hebben aan moslims, maar wij Europese christenen hebben vooral vergeving te vragen.”

En in Nederland? Hoe kunnen we God zien?

“Ik ervaar Nederland als een wereld die sterk gedomineerd wordt door de markt – mensen worden aangespoord om vooral individueel en vrij consument te zijn. Onze cultuur wordt gedomineerd door het geloof dat de economie *moet* groeien, hoeveel slachtoffers dat ook kost in armere landen en hoezeer ook de aarde daardoor wankelt. Ook koesteren we geloof in bewapening als onze enige bescherming. Dat zijn onze afgoden. Hoe je God kunt belijden vanuit dat perspectief begrijp ik niet. We worden onze eigen godjes. Maar, ik in m'n eentje kan de almacht van Silicon Valley niet aan. Ik kan alleen werken aan een waardige, levende wereld als ik in een grotere gemeenschap weerbaarheid op kan bouwen tegen de heersende cultuur. Dat is geloven – en ja, de machtigen proberen natuurlijk ook daar beslag op te leggen, dus af en toe moet je ondergronds gaan.”

In het boek over jouw leven' staat: 'Ik pas niet en God ook'. Wat bedoel je daarmee?

“Ik pas niet' heeft een dubbele bodem. Op het eerste gezicht pas ik niet in een plaatje dat mensen maken van de groep waar je bij hoort: de realiteit is altijd weerbarstiger. En ik pas ook niet, omdat ik wél een keuze maak en dat ook zeg. Daarbij geef ik het niet zo gauw op, vooral niet bij mensen die dichtbij me

zijn, in mijn groep. Ik vind het ook belangrijk om te zeggen dat God niet in onze beelden past. En dan denk ik daarbij dat deze God, die ik ken vanuit de Bijbelverhalen van bevrijding uit slavernij, ook niet opgeeft. Daar ben ik van overtuigd. Maar ik maak de zin liever niet af, want zelfs dat zou een beeld van God zijn. Ik heb geen beeld nodig, ik zoek een levende God en daarvoor heeft God *mij* nodig – ons. Daar was het geloof om begonnen: dat we samen elkaars hoeders zouden zijn. In die betekenis is God ook mijn bescherming.”

Hoe kun je vanuit jouw overtuiging mensen die het goede doen beschermen?

“In elk geval liever niet met wapens. Het Zweedse instituut voor vredesonderzoek SIPRI heeft een overzicht gemaakt van de kosten van bewapening per land. Daaruit

blijkt dat de Verenigde Staten méér uitgeven aan bewapening dan Rusland en alle Europese landen bij elkaar. En dan zou Nederland zich moeten bewapenen om Rusland aan te kunnen? Dat is toch geen bescherming? Oorlog is geen kinderfeestje. En andersom: als je een kinderfeestje wilt moet je niet aansturen op oorlog.”

“De beste bescherming is dat de buurman zich niet door mij bedreigd voelt. Een open Europa is veiliger dan een burcht. Als je een militaire machine nodig hebt om je te beschermen, komen levende processen zoals mensenrechten en samenwerking in gevaar. Veel vrouwen beseffen dat: ons lichaam is gericht op leven ontvangen en leven geven en beschermen; we kunnen leren om dat op een open manier te doen, zodat we niet de eigen ontwikkeling van jong leven belemmeren. Wat niet naïviteit betekent; het echt criminele moet wel worden aangepakt.”

Dan is kwetsbaar zijn dus veiliger dan sterk zijn?

“Ja. Kijk maar naar onze tuintjes: er staan heggen tussen, om ons wat privacy te gunnen. Maar er loopt ook een pad langs voor de brandweer, en dat vergt overleggen, kan soms ongemakkelijk zijn.” Yosé glimlacht vertrouwelijk: “Ik pas niet; een aantal jaren heb ik overwogen om uit het klooster te treden... - maar dan dacht ik: uittreden kan altijd nog; in de zwaarste tijden hield mij dat erbij. Nu zijn we zusterlijk aan elkaar gewaagd...”

Joke Oranje

1. Deuteronomium is het bijbelboek waarin Mozes de leer van God (Tora) uitlegt op een manier die gewone stervelingen kunnen begrijpen. In 22: 23-29 gaat het over de positie van een vrouw die zich heeft laten verleiden of die verkracht is. Er bestaan verschillende interpretaties van deze tekst. (red.)

2. Ik pas niet en God ook, uitgeverij Valkhof Press, 2017

Vorstinnen, verleidsters en vriendinnen van God

Martha Frederiks, de schrijfster van dit mooie boekje, is wetenschapper, maar wel een bijzondere. Ze doceert aan de Universiteit van Utrecht over parallellen tussen het christendom en de islam. Als speciaal punt van aandacht heeft ze zich verdiept in de vele verhalen over een aantal spraakmakende vrouwen, zoals Eva (de oermoeder), Hagar (de moeder van Ismael), Zulaika (de verleidster van Josef), Asiya (de 'zondige' vrouw van Lot), Bilqis (de koningin van Seba), Maria (de 'maagdelijke' moeder van Jezus), en nog veel meer. In verschillende oude geschriften worden verhalen over deze vrouwen telkens weer anders verteld. Soms alleen in een minimale verwijzing, soms in een smeuïg opgediende geschiedenis met spannende hoofdrolspelers.

Martha geniet van de vele tegenstrijdigheden en pikante bijzonderheden, en laat de lezer meegenieten zonder vooroordelen. Ze laat zien hoe de 'heiligheid' en de 'slechtheid' van onze aartsmoeders er gewoon door mannen opgeplakt zijn, want het blijken uiteindelijk gewone vrouwen te zijn in heel herkenbare sociale rollen. Wat een mooi boekje!

Martha Frederiks

Fundamentalisme gaat in alle religies over het neerhalen van vrouwen

In een vierjarig strategisch actie-onderzoek van de Vereniging voor Vrouwenrechten in Ontwikkeling (AWID, www.awid.org), wordt onder de naam 'Resisting and Challenging Religious Fundamentalisms' naar antwoorden gezocht op de vraag wat religieuze fundamentalisten zijn en hoe ze het werk van vrouwen voor vredesopbouw in conflictsituaties beïnvloeden. Het onderzoek bestaat uit ruim 50 diepte-interviews met 18 case-studies van vrouwelijke mensenrechtenactivistes over de hele wereld, op aanvullend literatuuronderzoek en op een online enquête onder 1.600 vrouwenrechtenactivisten.

Tallose voorbeelden van schendingen van mensenrechten en geweld worden gerechtvaardigd in naam van de grote en ook kleinere religies in de wereld. Geweld heeft vele oorzaken en conflicten hebben uiteenlopende oplossingen, maar op alle niveaus van conflicten - binnen het gezin of binnen of tussen gemeenschappen en naties wordt religie gebruikt om geweld te rechtvaardigen en tegenstanders te mobiliseren. Aan de andere kant kan religie, door andere interpretaties van heilige teksten, ook een kader zijn voor het bevorderen van mensenrechten en vrede.

Hoe ziet een religieus-fundamentalistische agenda eruit?

Het lijkt contraproductief om te proberen een definitie van religieus fundamentalisme te ontwikkelen die van toepassing zou zijn op alle complexe en diverse lokale manifestaties van dit fenomeen. In plaats daarvan hebben we gezocht naar bepaalde kenmerken die vrouwenrechtenactivisten direct associëren met fundamentalisme.

Vrouwenrechtenactivisten noemen religieuze fundamentalisten 'absolutistisch' en 'intolerant'. Fundamentalisten worden als aggressief

ervaren omdat ze andere mensen een manier van denken willen opleggen als de enige ware manier om dingen te duiden.

Het tweede meest genoemde kenmerk, is dat fundamentalisme 'anti-vrouwen en patriarchaal' is. Over de hele wereld ondervinden vrouwenrechtenactivisten dat fundamentalisten sociale problemen wijten aan de 'achteruitgang van het gezin', om daarmee hun sociale en politieke macht te vergroten en starre genderrollen op te leggen. Uit onderzoek blijkt dat de campagnes waar fundamentalisten het sterkst op focussen (59%) gaan over seksuele onthouding als anticonceptie en vóór het huwelijk. En waar ze het meest tegen ageren (47%) zijn reproductieve rechten van vrouwen (veilige seks, voorlichting, abortus).

In veel regio's is het lastig religieuze fundamentalistische thema's los te zien van andere agenda's, zoals nationalisme en etniciteit. Een van de vijf belangrijkste strategieën van religieus fundamentalisme is om religie te benadrukken als een kenmerk van nationale identiteit. Dit geldt volgens de vrouwenrechtenactivisten voor alle delen van de wereld behalve Afrika ten zuiden van de Sahara. Dit is

bijzonder bitter voor de vrouwen, die niet gezien worden als individuen maar als dragers van collectieve identiteiten. Religieus-etnische conflicten worden vaak via hun lichaam uitgevochten, zoals blijkt uit massa-verkrachting van vrouwen, bijvoorbeeld in het Joegoslavische conflict in de jaren negentig.

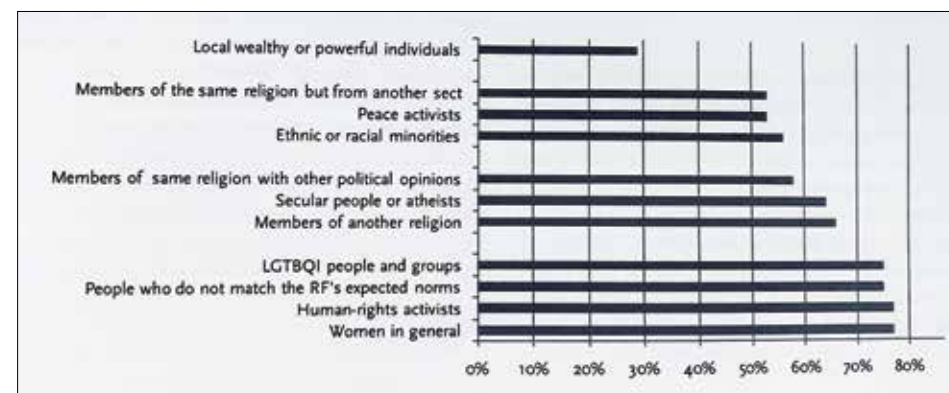
Fundamentalisten en geweld

Vredesactivisten doen er goed aan om fundamentalisme serieus te nemen. Al te vaak leiden absolutisme en intolerantie tot verbaal geweld in de vorm van haat-praat, wat vervolgens daadwerkelijk fysiek geweld rechtvaardigt en oplossingen voor conflicten op alle niveaus van de samenleving blokkeert. De intolerantie van fundamentalisten sluit niet alleen mensen van een andere cultuur, groep of opvatting uit, maar bedreigt ook interne dissidenten. Twee op de drie geïnterviewde vrouwenrechtenactivisten meldden dat religieuze fundamentalisten leden van andere religies aanvielen. Bijvoorbeeld: de hindoe fundamentalistische organisatie Bajrang Dal maakte zich op om Moslim families uit hun huizen te verdrijven door 25 huizen in brand te steken. Het doel was om het dorp 'moslim-vrij' te maken. In het Algerijnse conflict in de jaren negentig vermoordden

moslimfundamentalistische groepen systematisch lokale intellectuelen, journalisten en populaire kunstenaars, om de openlijke oppositie tot zwijgen te brengen en ook om een algehele sfeer van angst en vertwijfeling te scheppen. Dawn Cavanagh van het Comité van Afrikaanse Lesbiennes vertelde van homofobe haat-spraak die tot geweld leidde, zoals 'corrigerende verkrachtingen' van lesbiennes in Zuid-Afrika en de recente moord op LGBT-activist David Kato in Oeganda.

Terwijl religie vaak door fundamentalisten wordt gebruikt om een heilige status voor 'het gezin' te promoten, zien ze de families van vrouwenrechtenactivisten helemaal niet als 'heilig'; bijna een op de vijf geïnterviewden meldt dat vrienden en familieleden thuis door fundamentalisten geïntimideerd worden vanwege hun werk voor de mensenrechten. Uit het onderzoek van AWID blijkt dat fundamentalisten het ook op vredesactivisten gemunt hebben.

Er is vaak een nauwe band tussen religieuze fundamentalisten en het leger, die de gewelddadigheid van fundamentalistische agenda's onderstreept. In Pakistan bijvoorbeeld hebben het leger en militaire inlichtingendiensten een belangrijke institutionele rol gespeeld bij het steunen van religieuze

fundamentalisten, zowel in het land als daarbuiten. In Birma zochten de militairen actief steun bij boeddhistische monniken als een middel om politieke oppositie te verstoren, omdat mensen het moeilijk vinden om zich uit te spreken tegen de sociaal gerespecteerde monniken. Een aantal geïnterviewden meldde actieve steun voor militarisme en militaire uitgaven door joodse en christelijke fundamentalisten in de VS.

Psychologische druk

Een andere vorm van verzet van fundamentalisten tegen vrouwenrechten is minder zichtbaar gewelddadig. Maar voor vrouwen kan het psychologische geweld ook blijvende en diepgaande gevolgen hebben. Vrouwen die zich verzetten tegen fundamentalistische normen of daar vragen bij stellen kunnen worden uitgesloten uit hun gemeenschap, hun families. Ze kunnen hun huis of bestaansmiddelen verliezen nadat ze bestempeld zijn als ongelovig, lasteraars, westers, niet-Afrikaans, enz. Zoals een Argentijnse vrouwenrechtenactivist opmerkt: "Spreeken met de steun van God is iets heel anders dan zomaar spreken; dan word je zonder pardon aan de kant van de zonde en de duivel geplaatst".

Nog subtieler, maar even gewelddadig in z'n effect, is het verkondigen van (achterhaalde) religieuze ideeën over de identiteit van vrouwen. Ouyporn Khuankaew van het Internationale Vrouwenpartnerschap voor Vrede en Rechtvaardigheid in Thailand, zegt: "Het concept van Karma wordt vaak verkeerd geïnterpreteerd. Arme mensen of vrouwen wordt verteld dat ze moeten lijden vanwege hun vorige leven. De bedoeling is om met die interpretatie te voorkomen dat gemarginaliseerde en onderdrukte mensen actie ondernemen voor verandering of onderdrukkende instellingen uitdagen."

Naar een gezamenlijke reactie op religieus fundamentalisme

Meer dan driekwart van de geïnterviewde vrouwenrechtenactivisten meent dat de kracht van religieuze fundamentalisten in de afgelopen tien jaar is toegenomen. Dit heeft serieuze implicaties voor de mensenrechten van vrouwen, aangezien de fundamentalistische agenda's deze rechten niet erkennen, waardoor de gezondheid, reproductieve en seksuele veiligheid en deelname van vrouwen aan de publieke sfeer in gevaar komen. Ongelijkheid in het familierecht en in economische rechten leiden tot minder autonomie van en toegenomen geweld tegen vrouwen. Als consequentie worden ook de burger- en politieke rechten van mensenrechtenactivisten en vredesactivisten in het algemeen ingeperkt en ondermijnd door geweld en intolerantie voor seksuele diversiteit, vrijheid van godsdienst, religieuze dissidenten en atheïsten en etnische minderheden. Dat heeft weer effect op de kwaliteit van onderwijs, cultuur en rechtsinstellingen.

De prioriteit van AWID is om strategische allianties tussen vrouwenrechtenactivisten en activisten van andere sociale bewegingen te vormen, om de weerstand te versterken tegen het gebruik van religie als instrument om mensenrechten tegen te werken. Met het oog hierop zou AWID alle suggesties van vredesactivisten van harte toejuichen over mogelijkheden om die allianties te versterken.

Dit artikel van Cassandra Balchin is in het Engels gepubliceerd in de brochure van Women Peacemakers Programme van 2011, "Faith-based Peace Building, the need for a gender perspective". De vertaling (enigszins ingekort) is van Joke Oranje.

Wees gegroet, heb het goed

Mijn tante Annie (103) is drie weken geleden overleden. Een geliefde tante met veel familie om haar heen. Kinderen en man had ze niet. Ze was positief en geïnteresseerd, dus kreeg ze veel aanloop. Het laatste jaar woonde ze in een verzorgingshuis. Ze was dankbaar. "Het lijkt wel of ik in een hotel woon, ik hoef niets te doen". Langzaam ging het slechter en na een paar dagen op bed heeft ze na de ziekenzalving van haar favoriete pastor Pierre haar ogen definitief gesloten. Ze was al een paar dagen op bed en at en dronk niet meer. Toch wist ze duidelijk te maken dat ze de ziekenzalving wilde. Ze had haar ogen dagenlang dicht maar bij het sacrament deed ze nog een keer haar ogen open. Daarna is zij rustig heengegaan. Een bijzonder katholiek ritueel dat mensen rust kan geven in hun laatste uren.

Een maand voor haar overlijden vertelde een collega out of the blue, dat hij zijn boodschappen niet afrekende bij een meisje met een hoofddoek of een man met een kruisje om. Hij verafschuwde mensen die openlijk lieten zien dat zij in een god geloven. Ik schrok daarvan. Alleen al het laten zien dat je gelooft wekt afschuw en ander gedrag op bij een ander. Hoe moet het leven van deze man nu zijn, nu hij gelovigen ontwijkt. De familie van tante Annie heeft uit respect en liefde voor haar Pastor Pierre gevraagd om haar afscheid te begeleiden. En of je nou gelooft of niet, het was een prachtig ritueel. Een prachtig afscheid. Ik stuurde de foto naar Pastor Pierre per mail en hij bedankte mij en sloot af met "Wees gegroet, heb het goed".

Caro Bonink

Wie is die grote manager van alles, die niemand ooit te zien krijgt?

Gesprek met David Golek, musicus van joodse afkomst, over God, zijn vader en muziek

Zingeving is een belangrijk thema in het leven van David Golek, een joodse musicus die niet gelovig is, maar wel spiritueel geëngageerd met muziek. Nadat ik verschillende concerten van hem had bijgewoond, zowel van gecomponeerde muziek met zijn Tiltan groep in een kerk, als geïmproviseerde (jazz) muziek in een Amsterdamse jazz club, vroeg ik hem waar zijn inspiratie vandaan komt. En of zijn joodse afkomst een factor is die zijn muziek beïnvloedt.

David, je hebt me verteld dat je wel joods bent maar niet religieus. Kun je me uitleggen hoe dat zit?

“Ik ben wel spiritueel aangelegd. Als kind heb ik altijd geesten om me heen gevoeld en voerde ik gesprekken met God, vreemd genoeg meestal op de wc. Mijn ouders zijn niet religieus, maar we vierden wel de joodse feestdagen samen. Dat was een manier om betekenis te vinden in de tradities voor het leven van vandaag. We hadden er discussies over, niet in de zin van doe dit wel en doe dat niet, maar om te begrijpen wat nu relevant is. Wat ons als mensen met elkaar verbindt is een *gut feeling*, een essentieel onderscheid tussen goed en kwaad.

Toen ik 11 jaar was kreeg ik een soort *awakening*; ik wilde dichterbij de religie komen. Twee jaar lang ben ik daar mee bezig geweest, ik kreeg meer religieuze vrienden en we praatten over wat religie voor ons betekende. Maar op m'n dertiende, toen ik aan de Bar Mitswa meedeed (*joods ritueel waarbij de jongen een man wordt – red.*), viel de religie van me af. Toen ik om me heen keek naar al die gezichten die met mij aan het chanten wa-

ren, realiseerde ik me dat dat niet ‘mijn’ mensen waren. Ik vroeg me af: Wie is die grote manager van alles, die niemand ooit te zien krijgt? Er zijn liederen die beweren zijn ‘boodschapper’ te zijn, maar velen van hen lijken geen respect of tolerantie te hebben voor wat anders is. Mensen gebruiken religie op een politieke manier. Ik besloot om op een andere manier zingeving te zoeken, in filosofie, psychologie, en vooral ook in muziek.”

Je bent geboren in Frankrijk en groeide op in drie landen: Frankrijk, Argentinië en Israël. Waar voel je je het meest thuis?

“Israël is wel het land waar ik me het meeste thuisvoel. Mijn vader is een overlevende van de Holocaust. Zijn hele familie is vermoord door de nazis. Hij praatte er niet veel over, maar gaf wel antwoord op vragen. Als kind was het pijnlijk om die vragen te stellen. Een kind heeft geen gereedschappen om de holocaust te begrijpen. Ik stelde het me voor als één groot monster. En voor een monster ren je liever weg. Later vroeg ik me af wat het toch is in het jodendom waar Hitler zo bang voor was. Joden werden gezien als een zwak-

ke groep, een makkelijk doelwit, één die je gemakkelijk kunt vertrappen om zelf macht te vergaren.

Ik begon me ook af te vragen wat mijn relatie met Israël is. De joden hebben duizenden jaren geleden, ze werden altijd verjaagd en gediscrimineerd. Toen kwam de Holocaust, daarna de onafhankelijkheidsstrijd van Israël en de creatie van de staat. Dus ineens was er een land waar je naar toe kon gaan. Waar je niet hoefde te verbergen dat je jood was. Waar je jezelf kon zijn. Er kwamen vluchtelingen uit de hele wereld naar toe. Waarom willen zij naar Israël komen en alles achterlaten? Ze doen er veel moeite voor. Ook al heb je nu het probleem van hoe de huidige Israëlische regering de Palestijnse kwestie behandelt, dat is alarmerend en vaak discriminerend. Het

is natuurlijk een complex probleem, waar Israël aan de andere kant Hamas' beweging moet verduren, die Israël's bestaansrecht ontkent. Hamas wil een eenzijdige oplossing via gewapend verzet in plaats van vredesbesprekingen. Desalniettemin zou Israël, van alle landen, het recht van de Palestijnen op een eigen land moeten erkennen. Ik hoop dat dat zal gebeuren in ruil voor Hamas' erkenning van Israël's bestaansrecht, zodat er voor alle kanten vrede komt.

Hoe kan het dat religies zo vaak leiden tot oorlog?

“Religie is *big business*, vergelijkbaar met de auto-industrie. Als je een autofabriek hebt, wil je zoveel mogelijk auto's verkopen om winst te maken. In religies gaat ook veel geld om, er zijn echte haaien die deze business managen. De fundamentalistische leiders maken gebruik van het onbehagen bij veel jongeren, ook in het westen. Ze zeggen: 'Als je bidt, word je gerespecteerd. En hier is iets dat je kunt doen om te bewijzen dat je deel van de gemeenschap bent. Maak de cultuuruitingen kapot, verbied de muziek, vernietig de kunstwerken, want die zijn niet heilig. Je zult respect krijgen en wordt beloond in het volgende leven. Je familie en je gemeenschap zullen trots op je zijn.'”

Waarom hebben alle religies het nodig om vrouwen uit te sluiten, een lagere positie te geven dan mannen?

“Ik denk dat mannen over het algemeen bang zijn voor vrouwen. Het heeft veel te maken met taboes over mannelijkheid en vrouwelijkheid en de identificatie met deze rollen. Ik denk dat vrouwen over het algemeen complexer zijn dan mannen, ze praten meer over emoties. Mannen hebben daar 'geen tijd' voor, geen tijd voor twijfel. Misschien is het voor mannen comfortabeler om vrouwen te

zien als zwakke wezens die bescherming nodig hebben. Veel vrouwen geloven ook dat een man de rol van beschermer heeft, die voor het geld moet zorgen en zo. Vrouwen baren kinderen. Kijk, religies komen voort uit tribale samenlevingen, waar de mannen erop uit gingen om te jagen en te vechten. Ik durf te stellen dat deze rollen mannen en vrouwen beïnvloeden in hoe seks en intimiteit worden gezien.

Hoe werkt muziek voor jou als een manier om zingeving te vinden?

“Ik kan niet uitleggen wat muziek is, waarom het me zo goed doet voelen. Ik heb muziek gecomponeerd sinds ik heel jong was. Als ik verdrietig was, ging ik naar de piano en werd ik weer blij. Als tovenarij! Langzamerhand werd muziek belangrijker voor me dan God. God kon ik niet zien, en in muziek vond ik alle antwoorden. Je maakt er ook andere mensen blij mee. Je speelt, en iedereen is bij je en is gelukkig. Het is een vorm van helen.”

Waarin zit ‘m die kracht van muziek, dat het de mensen zo beweegt?

“Het zijn geluidsgolven die reflecteren in lichaamscellen. Een fotograaf heeft eens vastgelegd hoe de moleculen reageren op klassieke muziek en hoe op lawaai. Hoewel dit nog steeds vrij mysterieus is, lijkt het erop dat bepaalde combinaties van geluid en frequentie direct invloed hebben op onze emoties en gevoel van harmonie. Rijk geluid is vol van overtonen, dat zijn een soort van ‘geluidsdeeltjes’. Die geluiden staan bekend om hun helende kracht. Ze geven een diep gevoel van harmonie. Tibetaanse klankschalen zijn heel rijk aan overtonen die je lichaamscellen bewegen. Muziek is waarschijnlijk begonnen in rituelen, religieuze rituelen. Als je OHM (*een van de meest gebruikte meditatie-mantra’s die wordt beschouwd als het geluid van de schepping van het universum-red.*) een lange tijd voor je uit zingt gaat het er niet om dat het je raakt, maar dat je voelt dat je eigen wezen groter wordt, ook buiten jezelf. Het geluid

van OHM reflecteert makkelijker in ons lichaam dan andere geluiden en brengt rust in ons ‘systeem.’”

Hoe creëer je je muziek?

“Ik hoor altijd eerst muziek in mijn hoofd en dan ga ik het opschrijven. Ik weet niet waar het vandaan komt, ik ben gewoon altijd met muziek bezig. Of het voor een ander wel of niet werkt, hangt van die persoon af. Onze ‘muzikale ontmoetingen’ door het leven heen helpen onze muzikale identiteit en expressie te vormen. Je laat jezelf beïnvloeden en bewogen worden. Neem bijvoorbeeld het liedje ‘Michelle’ van The Beatles; dat is voor jou misschien heel speciaal, maar zegt een ander niets. Het is net als met de mensen die je ontmoet in je leven: jij leert iemand kennen met wie je vanaf de eerste minuut weet: wij zijn zielsverwanten. Maar diezelfde persoon heeft op iemand anders helemaal geen uitwerking.

‘Muziek kan een zekere leegte vullen, een verlangen, het is een weerspiegeling van het leven’

Muziek is overal. Je gaat een kerk binnen en hoort het orgel, je bent onder de indruk en voelt je heel klein tegenover die magistrale kracht. Ritme is overal. Je ademt op een bepaalde manier, dat is ritme. Je kunt harmonie voelen of dissonantie. Wanneer ik iets componeer zie ik aan de reacties dat het sommige mensen beweegt maar dat het anderen onverschillig laat.

Je hebt gecomponeerde muziek en geïmproviseerde muziek. Ik hou van allebei. Gecomponeerde muziek is als een bevroren stemming die je met je meeneemt. Het vertegenwoordigt een moment waar je altijd een verbinding mee houdt, een herinnering. Het

is muziek op het niveau van ideeën, het heeft een vaste structuur. Al is er ook altijd ruimte voor improvisatie. Ik heb eens een stuk gecomponeerd dat heette ‘Father’s touch’. Het was moeilijk om te spelen, want mijn vader is iemand die zichzelf niet zo lichamelijk uitdrukt. Dat miste ik, maar het duurde lang voor ik me daar bewust van werd. Toen mijn moeder het stuk hoorde voelde ze het helemaal, ze herkende het. Vanaf dat moment hoefde ik het niet meer te spelen, de cirkel was rond. Muziek kan een zekere leegte vullen, een verlangen. Het is een weerspiegeling van het leven.

Improvisatie is als een taal, alsof je een gesprek hebt, het is communicatie. In muziek is het meer een ontmoeting op het niveau van emoties. Als je leert improviseren, leer je een taal. Het is net als met relaties tussen mensen: om iemand te leren kennen moet je elkaars taal leren.

Muziek moet je beter doen gaan voelen. Als ik les geef let ik, naast de technische kant van muziek leren spelen, ook op hoe die leerling is. Mensen hebben allerlei verschillende kwesties waar ze mee om moeten gaan. Daarom geef ik iedereen op z’n eigen manier les, met heel verschillende soorten communicatie. De een is heel methodisch, de ander totaal associatief. Daar moet je als leraar op inspelen, je moet uitvinden wat voor de ander goed voelt. In het lesgeven moet je heel teder zijn, want als iemand te hard voor zichzelf is raakt hij gefrustreerd. Soms zeg ik: laat je instrument nu even met rust, je moet een tijdje niet oefenen. Pas als die honger naar muziek maken van binnenuit terug komt, heeft het zin om verder te gaan.”

Elma Doeleman

- www.tiltanmusic.com
- <https://www.youtube.com/watch?v=hsrEuzfX4n8>

Tiltan groep

Christelijke vredeteams; praktisch pacifisme

Daan Savert (26 jaar) is een van de drie vredeshelden die op 21 september 2018 in Zwolle genomineerd werden tijdens het vredessymposium van Vredesmissies zonder Wapens¹, onder het thema “Investeer in Vrede: Jong en Ontwapenend”.

Daan is een enthousiaste spreker. Hij vertelde op het symposium over zijn verblijf in Noord-Koerdistan, met een delegatie van Christian Peacemaker Teams (CPT). In aansluiting daarop vroeg ik hem naar zijn religieuze achtergrond.

Daan: “Ik werd geïnspireerd door het boek “The irresistible Revolution” van Shane Claiborne. Ik realiseerde me dat oorlog voeren volstrekt tegenstrijdig is met het christelijk geloof. Ik ben opgegroeid in een christelijk gezin, maar ik kreeg de ideeën over geweldloosheid daarbij niet mee. Ik ging theologie studeren en ontdekte tijdens die studie dat het verhaal van Jezus er een is van geweldloosheid en dat het zijn boodschap is om daar ook daadwerkelijk naar te leven.” Dat vindt hij terug bij Christian Peacemaker Teams (CPT). Een praktische vorm van pacifisme, waarbij principes in daden worden omgezet. “Ik ben met een CPT delegatie meegeremd naar Koerdistan en heb daar een paar weken meegedaan. Daarna was ik helemaal om: CPT gaat voor een duurzame aanpak, gericht op het opbouwen van relaties met mensen, kijken wat mensen nodig hebben, principieel naast mensen blijven staan en strategisch zijn. Dat wil zeggen met een internationale groep verhalen van mensen opschrijven en de wereld insturen, de mensen wakker schudden. Dat spreekt me aan. Werken voor vrede betekent, behalve strategisch zijn, ook dat je soms vertrouwt en bouwt op iets dat

(nog) onzichtbaar is.“

Als volgende stap heeft Daan de training van CPT gedaan in een internationale groep in Jordanië en hij heeft zich voor de komende jaren verbonden, voor een deel van zijn tijd, aan het werk van CPT. “Het betekent voor mij dat ik hopelijk volgend jaar naar Koerdistan kan gaan.”

Werd in de training ook aandacht geschonken aan gender en hoe je omgaat met ongelijkheid tussen mannen en vrouwen?

“In alle teams zijn er altijd ook vrouwen, maar er wordt de afgelopen jaren kritischer omgegaan met machtsdynamieken en ongelijkheid.

De training over gender was best confronterend over mijn eigen rol. Dat ik soms terughoudend moet zijn. En om te realiseren hoe belangrijk de aanwezigheid van vrouwen

Christian Peacemaker Teams (CPT) is een multireligieuze internationale organisatie, met een kleine tak in Nederland. CPT is o.a. uit doopsgezinden voortgekomen. Centraal staat: ‘het bouwen van partnerschappen om geweld en onderdrukking te transformeren’. Vrijwilligers van CPT zijn op geweldloze wijze actief als internationale waarnemers en proberen een spreekbuis te zijn van onderdrukte groepen. Een belangrijke activiteit van CPT zijn de internationale teams die, op uitnodiging, op een aantal plekken in de wereld aanwezig zijn; Colombia, Palestina, Iraaks Koerdistan, Lesbos, Canada. Een voorbeeld: in het Noorden van Irak in Koerdisch gebied is een groep van 5 mensen die kleine gemeenschappen in de bergachtige grensstreek tussen Irak, Iran en Turkije bijstaat. Iran en Turkije voeren vaak bombardementen uit boven dit grondgebied en CPT helpt de gemeenschappen zich hier op vreedzame wijze tegen te verzetten, onder meer door bekendheid te geven aan deze bombardementen, en het bijstaan van lokale journalisten en mensenrechtenactivisten.

binnen de teams is. Zeker ook als het gaat om het contact met de lokale bevolking.”

Daan doet op dit moment een deeltijd master Peace Trauma en Religion. Hij woont in het Noëlhuis², een woongemeenschap in Amsterdam, die ongedocumenteerden opvangt en begeleidt. De bewoners kiezen voor een leven gebaseerd op eenvoud, gastvrijheid, gebed en directe actie voor een betere samenleving.

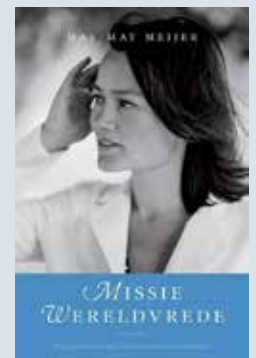
Annette Bool

1. Vredesmissies zonder Wapens is een coalitie van mensenrechten- en vredesorganisaties met het doel in Nederland meer steun te vragen voor het uitzenden van activisten die getraind zijn in geweldloze methoden bij conflictoplossing en beveiliging.

2. <http://noelhuis.nl>

Psychose en zingeving, een bijzonder verhaal

May-May Meijer, bekend door haar gedrevenheid voor vredeswerk, schrijft over haar psychose en hoe ze die te boven kwam. May-May is gelukkig getrouwd, moeder van een jonge zoon en werkzaam als wetenschapper bij de Vrije Universiteit in Amsterdam, als ze langzaam aan meegesleurd wordt in een psychose. Ze raakt zodanig in de war dat ze in haar eigen wereld leeft waarin de geheime dienst iedereen in de gaten houdt. Daardoor durft ze nauwelijks nog te praten, en censureert ze elke zin. May-May kan tenslotte niet meer voor zichzelf zorgen en moet gedwongen worden opgenomen in een psychiatrisch ziekenhuis. In een spraakmakende uitzending van RTL Late Night vertelt ze over haar ziekte. Haar psychische kwetsbaarheid en daarin een bijzondere ontmoeting met God vormt de oorsprong van haar missie om zich met vrede bezig te houden. Daarover gaat ‘Missie Wereldvrede’. Een aanrader voor iedereen die geïnteresseerd is in de geheimen van de menselijke geest die naar God verlangt.

De term 'compassie' helpt bij interreligieuze dialoog

Onder leiding van de beroemde godsdienstwetenschapper Karen Armstrong is door bekende religieuze leiders een 'Handvest voor Compassie' geschreven en getekend in 2009, waar inmiddels rond de 2 miljoen geloofsgemeenschappen wereldwijd zich bij hebben aangesloten. In Nederland wordt op 29 november dit jaar de 'Compassieprijs' uitgereikt door de Vrije Universiteit.

Karen Armstrong zal de prijs uitreiken aan de winnaar(s), tijdens een evenement bij de Vrije Universiteit in Amsterdam. Je kunt mensen en groepen die voor de prijs in aanmerking komen nomineren in de periode van 27 augustus t/m 24 oktober 2018. Het benodigde nominatieformulier kun je vinden op: www.handvestvoorcompassie.nl.

Eredocoraat

De Vrije Universiteit verleende in 2017 aan Karen Armstrong een eredocoraat voor haar baanbrekend werk op het gebied van religie. Toen Karen Armstrong als jonge vrouw na zeven jaar uittrad uit het klooster, was ze er van overtuigd dat ze zich nooit meer met religie zou bezighouden. Maar het liep anders. Armstrong werd een gevierde religiewetenschapper en schreef meer dan 21 boeken over religie, die in 45 talen vertaald zijn. Hoe dat kwam? De Britse televisie stuurde Armstrong naar Jeruzalem en daar merkte ze dat ze niets wist over jodendom en islam. Ze ging op onderzoek uit en kreeg een heel ander perspectief op geloof en religie. Armstrong werd steeds kritischer: ze stelt dat gelovigen teveel belang zijn gaan hechten aan de juiste leer en dat seculariseren op hun beurt geweld afschuiven op religie.

Op het gebied van interreligieuze dialoog en religieuze tolerantie in het publieke domein is Karen Armstrong een van de meest vooraanstaande experts ter wereld. Ze is wereldwijd een veelgevraagd spreker. Haar bekendste werk is 'A History of God: The 4000-Year Quest of Judaism, Christianity and Islam', waarin ze aantoont dat alle religies veranderen in de loop van de tijd.

Handvest voor Compassie

Het principe van compassie of mededogen ligt ten grondslag aan alle religieuze, ethische en spirituele tradities; steeds opnieuw wordt daarmee een beroep op ons gedaan alle anderen te behandelen zoals wij zélf behandeld willen worden.

Compassie is onze drijfveer om ons onvermoeibaar in te zetten voor het verzachten van het leed van onze medeschepselen, om terug te treden uit het middelpunt van onze wereld en een ander voor het voetlicht te plaatsen, en om recht te doen aan de onschendbare heiligheid van ieder mens en een ieder, zonder enige uitzondering, te behandelen met volstreekte waardigheid, billijkheid en respect. Daarbij hoort tevens de opdracht om er zowel in het openbare als in het privéleven voor te waken geen enkele vorm van leed te veroorzaken. Door gewelddadig te handelen, door de kwaliteit van het leven van een ander te verslechteren, door de grondrechten van die ander te misbruiken of te ontkennen, en door haat te zaaien met laatzinnige uitingen over anderen – zelfs over onze vijanden – doen wij de menselijkheid die wij allen met elkaar delen geweld aan. Wij erkennen dat wij er niet in zijn geslaagd een leven te leiden vervuld van compassie en dat sommigen uit naam van hun religi-

euze overtuiging het totale menselijke leed zelfs groter hebben gemaakt. Daarom roepen wij iedere man en vrouw op om:

- compassie opnieuw te maken tot de kern van moreel handelen en van religie
- terug te keren naar het oude principe dat iedere interpretatie van geschriften die aanzet tot geweld, haat of minachting geen enkele legitimiteit heeft
- garant te staan voor de verstrekking van correcte en respectvolle informatie over andere tradities, godsdiensten en culturen aan jongeren
- positieve waardering van culturele en religieuze verscheidenheid te stimuleren – bij te dragen aan medeleven, gebaseerd op kennis, voor het leed van alle mensen – ook van hen die wij als onze vijanden zien. Het is van wezenlijk belang dat wij compassie in onze gepolariseerde wereld maken tot een duidelijke, lichtende en dynamische kracht. Indien compassie is geworteld in principiële vastbeslotenheid om uit te stijgen boven egoïsme, kan zij politieke, dogmatische en religieuze grenzen slechten. Als product van onze wezenlijke afhankelijkheid van elkaar, speelt compassie een fundamentele rol binnen menselijke relaties en bij een volwaardig mensdom. Compassie voert naar verlichting en is onmisbaar voor het realiseren van een eerlijke economie en een harmonieuze wereldgemeenschap die in vrede leeft met elkaar. (12-11-2009)

In 2017 ontvangt Karen Armstrong een eredoctoraat aan de Vrije Universiteit

In het Westen zijn we er in onze tijd van overtuigd geraakt dat het mis gaat zodra religie en politiek vermengd raken, schrijft Armstrong in haar boek *Fields of Blood*. Karen Armstrong stelt vragen bij de koppeling tussen religie en geweld. Ze vraagt zich af hoe het komt dat we geloof zijn gaan bekijken als een privézaak. Ze is kritisch op de westerse voorkeur voor secularisme. Volgens Armstrong maakt dat ons blind voor staatsgeweld en ook voor de verbindende krachten van religie. Het Handvest voor Compassie kwam tot stand nadat Armstrong in 2008 een van de drie TED-prijzen had gewonnen. Met het prijzengeld nam ze het initiatief om samen met leiders en grote denkers uit alle wereldreligies de inmiddels wereldwijd ondersteunde Charter for Compassion te schrijven, dat op 12 november 2009 in 32 landen werd gelanceerd. Dit handvest, een tekst op basis van de

Gulden Regel ‘Wat jij niet wilt dat jou wordt aangedaan, doe dat ook een ander niet aan’, is bedoeld om wereldwijd mensen en groepen te stimuleren tot vreedzaam en humaan samenleven. De Nederlandse presentatie was in de Mozes & Aäronkerk tijdens een symposium dat door het Mozeshuis werd georganiseerd. Burgemeester Job Cohen, rabbijn Abraham Soetendorp, islamoloog Tariq Ramadan en econoom Herman Wijffels spraken bij het ochtendprogramma. De tekst van dit Handvest voor Compassie werd in Nederland voor het eerst uitgesproken door rabbijn Awraham Soetendorp

De Compassieprijs

De jaarlijkse uitreiking van de Nederlandse Compassieprijs vindt plaats sinds 2011. De Stichting Handvest voor Compassie Nederland organiseert de uitreiking met elk jaar weer een ander thema. De prijs is bestemd voor hen die ‘harten verwarmen, mensen verbinden en welzijn bevorderen’. In 2018 wordt de uitreiking georganiseerd in samenwerking met de Vrije Universiteit Amsterdam. De jury selecteert drie initiatieven. Zij krijgen de gelegenheid om hun activiteit te pitchen tijdens een bijeenkomst op de VU op 29 november. Aansluitend wordt de winnaar bekend gemaakt. Hij/zij ontvangt een bedrag van €1.000.

De jury

De jury van de Compassieprijs 2018 bestaat uit studenten van de VU met verschillende levensbeschouwelijke achtergronden. De voorzitter van de jury is Bikram Lalbahadoersing, voorzitter van In Vrijheid Verbonden, en Hoofd van de Hindoe Geestelijke Verzorging bij het Ministerie van Justitie en Veiligheid. Hij zette zich in voor het opzetten van een leerstoel voor de studie van het Hindoeïsme aan de VU.

Het tijdschrift *Gender en Duurzame Vrede* is een uitgave van de Vereniging Platform Vrouwen & Duurzame Vrede. Dat is een lobby-netwerk van 12 organisaties en circa 280 leden. Dit zijn vrouwen- en vredesorganisaties, waaronder organisaties van vrouwen uit landen in gewapend conflict. Ze zetten zich in voor een integrale uitvoering van de Veiligheidsraadsresolutie 1325, voor de rechten van vrouwen en minderheden en voor een duurzaam veilige wereld. Het Platform is ondertekenaar van het Nationaal Actieplan 1325. Zie voor meer informatie www.vrouwenenduurzamevrede.nl.

Gender en Duurzame Vrede

is een uitgave van het Platform Vrouwen & Duurzame Vrede.

REDACTIE: Elma Doleman (hoofdredacteur), Joke Oranje, Annette Bool, Anjo Kerkhofs, Thea Vermeiren

MET MEDEWERKING VAN:

Caro Bonink, Ibtihal Jadib, Fenna ten Berge, Mounir Samuel, Martha ten Bokkel Huinink,

VORMGEVING: Bianca Emanuel

DRUKKERIJ: Bergdrukkerij Amersfoort

REDACTIEADRES:

Binnenkadijk 276, 1018ZJ Amsterdam

EMAIL: vredactie@gmail.com

ABONNEMENT: Een jaarabonnement voor 4 nummers kost € 25, losse nummers € 7. U kunt kiezen voor een digitaal of een papieren abonnement, dit geeft u aan door of uw e-mailadres of uw postadres te vermelden bij het storten van het bedrag voor uw abonnement op NL60TRIO0338471049 t.n.v. Platform Vrouwen en Duurzame Vrede, o.v.v. abonnement *Gender en Duurzame Vrede*. Het Platform heeft ANBI-status, fiscaal nummer (RSIN) 8568.58.961.

Neem contact op met *Gender & Duurzame Vrede* als u meerdere nummers wilt om te gebruiken voor trainingsdoelen en bijeenkomsten, 06-42298996.

De redactie behoudt zich het recht voor om stukken in te korten of niet te plaatsen.

COPYRIGHT: met bronvermelding mogen artikelen van leden van de redactie uit *Gender en Duurzame Vrede* worden overgenomen, graag met toezending bewijsexemplaar aan de redactie

Als Mozes had doorgevraagd
Moest ik mijn land verlaten: ik zou blijven.
Stond mijn stad in brand: ik draaide om.
Moest ik mijn kind offeren: ik weigerde.
Zolang jij je niet laat kennen houd ik
benen op de grond, armen om het kind.
Mij scheep je bij geen bramenstruik af
met 'ik ben die ik ben', een kleine vlam, een donderstem.
Mozes was iemand van zijn tijd: dankbaar voor het leven,
bang om door te vragen en ook: een man,
die vragen niet zoveel.
Ik was blijven staan bij die struik tot je verscheen.
Geen smoesjes van doeken voor ogen omdat je straling te fel.
Mozes was brandgloed gewend, ik tl.
Kom maar op, zou ik zeggen. Zeg ik nu: Kom maar op.
Als niet Mozes, maar ik bij Horeb had gestaan ging het zo:

ik: Wie ben je?
jij: Ik ben die ik ben.
ik: Ik ook.
jij: Ja, jij ook.

Dan had ik je aangeraakt en jij mij.
Was de Bijbel geen boek, maar een omhelzing.

Marjolijn van Heemstra

Uit dichtbundel 'Als Mozes had doorgevraagd'
(genomineerd voor de C Buddinghprijs en winnaar van de Jo Peters Poëzieprijs)